

International Journal of Languages' Education and Teaching

ISSN: 2198 - 4999, Doi Number: 10.18298/ijlet.609

Year 4, Issue 2, August 2016, p. 290-313

ETYMOLOGICAL ATTEMPTS ON YELLOW UYGHUR

Özlem AYAZLI ¹

ABSTRACT

The subject of this study is to create an etymological dictionary on Yellow Uyghur. Yellow Uyghur-Russian dictionary was published by Sergey Yefimoviç Malov in 1957. In this study, sentence examples in "A" item and "A" item of this dictionary were translated into Turkish. After completed translation etymologies of words, "A" item was compared with both historical and modern Turkic languages. A total of 259 words were identified in "A" item of dictionary. 18 of these words are loanwords from Mongolian, 4 of them from Tibetan, 2 of them from Chinese. Results comparison of "A" item of Yellow Uyghur dictionary with the other Turkic languages are as follows: It was identified that common 30 words are in Yellow Uyghur and North-South Siberian Turkic languages. These basic verbs and nouns are as follows: *aç-, açt-, açığ, açıt-, ağıl, ağır, ağır-, ağıs, ağık, al-, ala, alın, alın-, alkış, altı, alton, ana, andan, ara, art-, as, asıru, at* "horse", at "name", at-, attığ, ay, ayak, azak, azgır. 87 of Yellow Uyghur words in Khakas, 75 of them in Tuvanian, 69 of them in Altay, 46 of them in Yakut were determined. This data confirms that Yellow Uyghur is closely related to Khakas and Tuvanian from Siberian Turkic languages. It was determined 36 common words which are seen some sound changes all modern languages or languages groups in accordance with vocabulary of "A" item: *a, aç-, açt-, açığ, açık, açıt-, ağma-, ağır, ağır-, ak, ak-, aksa-, aksak, ağıs, al-, ala, alın-, alkış, altı, altın, andan, ara, arığ, arka, art-, as, as-, at "at", at "isim", attığ "süvari", ay, ayak, azak, azgır, azır-, azuk.*

Key Words: Yellow Uyghur, etymology, lexicology, historical and modern Turkic languages.

SARI UYGURCA ÜZERİNE ETİMOLOJİK DENEMELER

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Sarı Uygurca üzerine etimolojik bir sözlük oluşturmaktır. Sergey Yefimoviç Malov tarafından 1957 yılında Sarı Uygurca-Rusça sözlük yayımlanmıştır. Bu çalışmada bu sözlüğün "A" maddesi ve madde içerisindeki cümle örnekleri Türkiye Türkçesine çevrilmiş, çeviri yapıldıktan sonra sözcüklerle ilgili etimolojiler verilmiş ve madde başları hem tarihî hem de modern Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. Sözlüğün "A" maddesinde toplam 259 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 18 tanesi Moğolcadan, 4 tanesi Tibetçeden, 2 tanesi de Çince alıntıdır. Sarı Uygurca sözlüğün A maddesi çerçevesinde diğer Türk dilleri ile yapılan karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan veriler ise şöyledir: Sarı Uygurca ile Kuzey ve Güney Sibirya Türk dillerinde 30 tane ortak Türkçe sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen bu temel eylemler ve isimler şunlardır: *aç-, açt-, açığ, açıt-, ağıl, ağır, ağır-, ağıs, ağık, al-, ala, alın, alın-, alkış, altı, alton, ana, andan, ara, art-, as, asıru, at "at", at "isim", at-, attığ, ay, ayak, azak, azgır.* Sarı Uygurca söz varlığının 87 tanesi Hakasçada, 75 tanesi Tuvacada, 69 tanesi Altaycada, 46 tanesi de Yakutçada saptanmıştır. Ortaya çıkan bu veri Sarı Uygurcanın Sibirya dillerinden Hakasça ve Tuvaca ile yakından ilgili olduğunu teyit etmektedir. "A" maddesinin söz varlığı doğrultusunda bütün modern dillerde ya da dil gruplarında kimi ses değişiklikleri ile görülen 36 ortak sözcük belirlenmiştir: *a, aç-, açt-, açığ, açık, açıt-, ağma-, ağır, ağır-, ak, ak-, aksa-, aksak, ağıs, al-, ala, alın-, alkış, altı, altın, andan, ara, arığ, arka, art-, as, as-, at "at", at "isim", attığ "süvari", ay, ayak, azak, azgır, azır-, azuk.*

Anahtar Kelimeler: Sarı Uygurca, etimoloji, sözlük bilimi, tarihî ve modern Türk dilleri.

¹ Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1. Giriş

Köken bilimi ya da etimoloji bir dildeki kelimelerin kaynağını gösteren ne zaman nerede ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini, hangi evrelerden geçtiklerini araştıran; kelimelerin hem biçim hem anlam tarihini ele alan dil bilim dalıdır (Türkçe Sözlük, 1998: 1376). Köken bilimi kelimelerin kökenlerini araştırırken o dilin diğer dil ve topluluklarla olan ilişkilerini de araştırır. Bu çalışmadaki amaç da Çin’de konuşulan Türk dillerinden biri olan Sarı Uygurcaya bu bakış açısıyla yaklaşabilmektir. Bunun için de Malov’un 1957 yılında Sarı Uygurca üzerine Rusça olarak yayımladığı sözlüğünün A maddesi ele alınmıştır. İyi bir dilbilimci olan Malov, Sarı Uygurcanın sözlüğünü oluştururken bilimsel ve güvenilir bir sözlük oluşturmak adına sözlü dile dayanan verisinin seçiminde dildeki bütün sözcükleri, eski-yeni sözcükleri, argo sözcükleri sözlüğüne dâhil etmiştir. Tanımların açık ve anlaşılabilir olması adına Malov’un zaman zaman madde başı yapılan sözcüklere ait cümle örneklerine de başvurduğu görülmektedir. Bu yüzden bu çalışmada yalnızca madde başları çevrilmemiş madde içlerinde yer alan örneklendirmeler de Türkçeye çevrilmiştir. Bilindiği üzere sözlükler konu ve yöntemlerine göre değişik biçimlerde² sınıflandırılabilir. Ama bu çalışmada sistem olarak eş ve art zamanlı etimolojik bir sözlük oluşturmak hedeflenmiştir. Bu yüzden etimolojik bir çalışmanın olmazsa olmazlarından biri olan “dilleri söz varlığı açısından karşılaştırmak” ilkesine de bağlı kalınmıştır. Bu amaçla Sarı Uygurca Sibiry grubu Türk dili özellikleri gösterdiği için modern Türk dillerinden özellikle Sibiry dilleri ile karşılaştırılmıştır. Ama Türk dilleri sınıflandırılmasında yer alan Türk dili grupları (Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Güneydoğu Türkçesi vb.) içerisindeki dillerden en az birine de yer verilmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada şöyle bir yöntem izlenmiştir:

Sergey Yefimoviç Malov tarafından 1957 yılında yayımlanan *Yazık jyoltih uygurov: Slovar’ i grammatika / Sarı Uygur Dili: Sözlük ve Gramer* başlıklı Sarı Uygurca-Rusça sözlüğün A maddesi ve madde içerisindeki cümle örnekleri Türkiye Türkçesine çevrilmiş, çeviri yapıldıktan sonra sözcüklerle ilgili etimolojiler verilmiş ve madde başları hem tarihî hem de modern Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. Malov tarafından ya da farklı zamanlarda diğer araştırmacılar tarafından yapılan etimolojilere de yer verilmiştir. Madde başı yapılan sözcüğün Eski Türkçedeki biçimleri Clauson’un sözlüğünden taranmıştır. Ayrıca Malov’un soru işareti ile verdiği *al (ala?)*, *ala (alak?)* gibi madde başları da aynı şekilde verilmiştir. Sözcüklere ait var olan ikili kullanımları göstermek için → işareti kullanılmıştır: *açığ “acı, ekşi” → açığ, ağal “köy” → ağıl*. Malov’un sözlüğünde çekim eki almış sözcükleri de madde başı yaptığı görülmektedir. Bu sözcükler bu çalışmada ilgili madde başlarının altında toplanmıştır. A maddesinde yer alan yer ve kişi adları etimolojik olarak incelenmemiş kişi ya da yer adları olduğu belirtilmiştir.

² a. Betimlemeli/ kuralcı sözlükler b. Eş zamanlı / art zamanlı sözlükler c. Genel / teknik sözlükler d. Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler e. Tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler (Kocaman, 1998: 111).

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu çalışmada sonrasında Malov'un Sarı Uygurca-Rusça sözlük ve gramer kitabınının A maddesinde yer alan Türkçe ve alıntı sözcüklerin neler olduğu tespit edilmiştir. Buna göre A maddesinde toplam 259 sözcük yer almaktadır. Bu sözcüklerden 18 tanesinin Moğolca olduğu tespit edilmiştir: *açı, açığır, adis, aka, alıs, alva, alvati, amır, aņ, aran, arça, arga, argada-, artak, asar, asıra-, ayar, aylat-*. Özel isim ve yer adları hariç Tibetçeden alıntı 4 sözcük saptanmıştır: *a* (*ale*'nin kısaltılmış biçimi), *ale* "işte, öyle, evet, daha", *arkam* "sandık, kutu", *arkan ~ arkaņ* "Şamanizme ait şiirlerde görülen kırmızı votka". Çoğu Tibetçeden alıntı olan özel isim ve yer adlarının kökeni bu çalışmanın kapsamı içerisine alınmamıştır. Bu yer ve kişi adları şu şekildedir: *Agmagna* "Konusmon Agmagna Maņom (Buda adı)", *Amlan kan* "hükümdar adı", *Amsa* "bayan adı", *Alakşanvoan* "erkek adı", *Amurun* "erkek adı", *Altamkan* "Şaman Tanrısı", *Altamsa, Altamsı* "hikâyede geçen bir kişi adı", *Aramcemba* "Putta tapmayan inancı olmayan bir Uygur ismi", *Ardak* "erkek adı", *Artanġu* "Kuman tapınağının yanındaki yer tapınak", *As saglak* "Peyran tapınağının doğusundaki yer", *Asırma* "Lyanhuas tapınağının yakınındaki Uygur toprağı; yer adı" Çince alıntı 2 sözcük tespit edilmiştir: *ağca, altacın*. Malov sözlüğünden farklı olarak madde başı olarak alınan ya da ilgili maddelerin altına aktarılan sözcükler ise şunlardır: *ahsı* (ahs maddesinde) *altı, altındaki kse* (alt maddesinde), *altırında, altırındaki* (altırı maddesinde), *anıhkata* (anıhka maddesinde), *artında* (art maddesinde), *atayım* (atay maddesinde). *ataņ* "babacığım, babam" ve *açaņ* "babacığım" maddelerindeki 1. Tekil kişi iyelik eki olan +*ņ* şefkat bildiren bir yapım eki gibi işlev gördüğünden madde başı olarak bırakılmıştır.

3.1. A Maddesi

a ah!, aman! *a! uzunu kakırmasa ma parğış ere* "Ah! Kendisi davet edilmese de gitti" || ET *a* "ey" ED 1a, UW 35a, Kar. *a* "şaşırmayı anlatan ünlem" DLT I: 39, Çağ. *a* "ey!", Kıp. *a* "ey!" KıpTS 1, YUyg. - *a* "seslenme edati" YUTS 1, Az. *a* "ünlem, ey!" AzRS 1, Kry. *a* "ey" KKS 41, Alt. *a* "hayret bildiren ünlem" ATS 2, Tuv. *aa* "aaa (ünlem)", Hak. *a* "a, ya (ünlem)" HakTS 21.

a öyle, şimdi, daha, daha ötede (hikayelerdeki *ale* kelimesinin karşılığı). Anlatıcı öyküyü unuttuğu zaman sıkça kullanılır. || Etim.: → *ale*

acakıs ocak; *sık acakıs* "kapıya yakın taş ocak", "kapıdan ocağı kadar olan yer" ||— Etim.: *acak+ıs* (?), Hal. *ocak* "ocak" HalW 168, YUyg. *oçak* "ocak" YUTS 293, KzTat. *uçak* "ocak" KzTS 301, Alt. *oçok* "ocak" AltTS 138.

acıka kadın ||— Etim.: → *açika*

aç- açmak krş. *aş-* Radloff I, 497 || Etim.: ET *aç-* ED 18b-19a, Kar. *aç-* "açmak" DLT I: 163, Çağ. *aç-* "açmak", Kıp. *aç-* "açmak" KıpTS 1, Çuv. *uś-* "açmak" ÇuvRS 517, Az. *aç-* "açmak" AzRS 25, Kaz. *aş-* "açmak" KzkTS 58, Kry. *aç-* "açmak" KKS 41, KzTat. *aç-* "açmak" KzTS 19, Tuv. *aş-* TuW 80; Hak. *as- III* HakRS 33; Alt. *aç-* AltRS 34; Yak. *as-* TS 2.

aça I baba, üvey baba; *hitap sözü* (kadının kocasına söylediği), *açay soynı* (düğün şarkısından bir nakarat)"sevgili baba" || Etim.: ET *eçi* "amca, ağabey" ED 20a-b, WestY 279, Çuv. *aśa* "erkek; (ağ.) baba" ÇuvRS 45, YUyg. *aça* "abla" YUTS 2, Kırg. *aca* "baba", Hak. *aca* "ağabey, amca", Tuv. *aça* "baba" TuW 67, Tr. (ağ.) *aca* "amca; abla, nine" (DS I: 35), *aça* için bk. Li, 1999: 107, 125.

aça II türkülerde geçen nakarat

açar babacığım || Etim.: *aça+η* (+η 1. Tekil kişi iyelik eki).

açar *tañ açar* “kabuk” bk. *arçar* || Etim.:

açı kıs kız kardeşin kızı, yeğen || Etim.: Moğ. *açi* “yeğen” Lessing 8a + *kız* “kız” bk. Ayazlı, 2015: 104.

açı- kızmak, düşmanca hisler beslemek, dertlenmek, kederlenmek; *Şamba per açıp-tro* “Burhan biraz kızdı”; *minikke açıma* “paraya üzülmek” || Etim.: ET *açı-* ED 20b-21a, WestY 279, Kar. *açı-* “ekşimek; acımak (yara)” DLT III: 252, Kry. *açı-* “acımak, acı duymak” KKS 41, Tuv³. *ajı-* “ekşimek, acımak; üzülmek” TuW 69; Hak. *açı-* “ekşimek” HakRS 36; Alt. *açı-* “ekşimek” AltRS 35; Yak. *ahıy-* “acımak, üzülmek, kederlenmek” YakRS 50.

açığ acı, ekşi || Etim.: *açı-g* < ET *açıg* ED 21b-22a, WestY 279, Kar. *açıg* “acı, ekşi” DLT I: 63, Çağ. *açıg* “acı, üzüntü”, Kıp. *açı* “acı, ekşi” KıpTS 1, YUyg. *aççık* “acı” YUTS 2, Az. *acı* “acı” AzRS 26, Kry. *açı* “acı, dert, ızdırıp” KKS 41, KzTat. *açı* “acı” KzTS 19, Tuv. *ajıg* “acı, ekşi” TuW 69, Hak. *açığ* “acı, ekşi” HakTS 25, Alt. *açu* “acı, ekşi” AltTS 20, Yak. *ahu* “acı, ekşi” YakRS 50.

açığır örtü, şal; bez || Etim.: Moğ. *alçıgur* “örtü, şal” Lessing 29a, WestY 279, bk. Ayazlı, 2015: 104

açık açık || Etim.: *aç-ık* < ET *açuk* ED 22b, Kar. *açuk* “açık” DLT I: 64, Çağ. *açuk* “açık”, Kıp. *açuk* ~ *açık* “açık, örtülü olmayan” KıpTS 2, YUyg. *oçuk* “açık” YUTS 293, Az. *açıg* “açık” AzRS 25, Kry. *açih* “açık” KKS 41, KzTat. *açık* “açık” KzTS 19, Tuv. *ajık* “açık” TuW 69, Hak. *açih* “açık” HakTS 26, Alt. *açık* “açık” AltTS 20.

açık sımık diz kapağı kemiği || Etim.: *açık sımık* < ET *açuk* ED 22b *sünük* “kemik” ED 838b-839a, Çağ. *sönek* “kemik”, Kıp. *süvük* ~ *sünük* “kemik” KıpTS 247, YUyg. *sünük* “kemik” YUTS 368, KzTat. *söyek* “kemik” KzTS 242, Tuv. *sök* “kemik” TuW 253, Hak. *sök* “kemik” HakTS 462, Alt. *sök* “kemik” AltTS 157, Yak. *uñuox* “kemik” YakRS 436.

açıt- mayalamak; *yoğurtın açıt-* “sütü mayalamak” || Etim.: *açıt-* “ekşitmek, acıtmak” ED 21a-b. WestY 279, Kar. *açıt-* “ekşitmek” DLT I: 207, YUyg. *êçit-* “mayalamak” YUTS 121, Az. *acıt-* “mayalamak, ekşitmek” AzRS 27, Tuv. *ajıt-* “acıtmak, ekşitmek, mayalamak”, Hak. *açıt-* “ekşitmek, mayalandırmak” HakTS 26, Alt. *açıt-* “mayalamak” AltTS 20, Yak. *ahıt-* “ekşitmek, mayalamak” YakRS 50.

açığ acı, ekşi → *açığ*

açika yaşlı kadın; kadın || Etim.: *aça+ka* (*aça* kelimesinin seslenme biçimi, *aça +ka > açika*).

açis: *açis sal-* hayır duası etmek, kutsallaştırmak (Şamanların asalarıyla insanların başına dokunması) || Etim.: Moğ. *adis, adistu* “kutlu, mübarek” Lessing 11a. bk. Ayazlı, 2015: 104.

açuster- güçle, zorlayarak açmak || Etim.: *aç-us-ter-*

ağa I *kız ağa* “kayınpeder”

ağa II zehir *yoğurt praşt işke ağa sal* “yoğurtlu içeceğe zehir koy” || Etim.: ET *agu* ED 78a, Kar. *agu* “zehir” DLT I: 89, Çağ. *agu* “zehir”, Kıp. *agu* ~ *avu* KıpTS 4, YUyg. *agu* YUTS 5; Öz. *ağu* ÖTS 109; KzTat. *aguv* “zehir” KzTS 21, Tuv. *oo* “zehir” TuW 226, Hak. *oo* HakRS 127, Alt. *oo* ATS 140.

ağal köy → *ağıl*

ağca düşman, hasım || Etim.: Çin. **ak+ça*, Hamilton Eski Uygurca *akla-* “nefret etmek, kötü bulmak” sözcüğünü Çince è 惡 (Eski Çince **ak*) “kötü, çirkin, nefret uyandırıcı” köküne

³ Tuv., Hak. ve Alt.’da sözcüğün kazandığı “ekşimek” anlamı da *açı-* sözcüğünün temel anlamıdır. Daha sonra sözcük “kederlenmek, üzülmek” anlamlarını kazanmıştır. Söz konusu anlamlar için bk. ED 20b-21a.

dayandırmaktadır (Hamilton, 1998: 108). *agca* kelimesindeki *ag* da bu Çince kelimedenden geliyor olmalıdır.

ağı zehir → *ağa*

ağıl şehrin dışında veya yakınında bulunan köy çiftliği; köy; *yıl pütügen ağıl var* “rüzgâra dayanıklı ağıl var”, *ağıl ağa* “aynı köyden”; *çöçanı ağılğan* (< *ağılğa* “duvarda”) *ündügektro* “askıyı getiriyor ve uzatıyor” Radloff I, 164. || Etim.: ET *agıl* “ağıl” ED 83b, WestY 279, Räsänen, 1969: 8. Kar. *agıl* “ağıl” DLT I: 65, Çağ. *agıl* “koyun ve keçi sürülerinin kaldığı duvarla çevrili yer”, Kıp. *agıl* “ağıl” KıpTS 3, Hal. *āğıl* “ağıl” HalW 80, Trkm. *āğıl* “ağıl” TrkmRS 25, Az. *agıl* “hayvanlar için ağıl” AzRS 7, YUyg. *avul* “köy” YUTS 23, Kaz. *avıl* “köy” KzkTS 57, Kry. *avul* “ağıl” KKS 48, KzTat. *avıl* “köy” KzTS 30, Hak. *aal* “köy, oba”, Tuv. *aal* “köy, çadır, yurt” TuW 65, Alt. *ayıl*⁴ “köy, oba” ATS 31, Yak. *ıal* YakRS 519.

ağıllıg aynı köyden, topraktan || Etim.: *agıl+lıg* < ET *agıl* ED 83b

ağına- sürünmek, yuvarlanmak, debelenmek || Etim.: *agan+a-* ET *agna-* < ED 87b-88a. WestY 279, Kar. *agna-* “(hayvanları) yatırıp debelendirmek” DLT I: 289, Çağ. *agna-* “yerde yuvarlanmak”, Kıp. *agna-* KıpTS 4, Tr. (*ağ.*) *ağna-* “debelenmek” DS 90, YUyg. *agna-* YUTS 4, Öz. *agna-* ÖRL 48, KzTat. *avna-* “debelenmek, yerde yuvarlanmak” KzTS 31, Tuv. krş. *añnaaştan-* “yuvarlanmak (hayvanlar için)” RusTS 211, Hak. *añnahta-* “dönmek” HakTS 43, Alt. krş. *añnan-*, *añdan-* “dönmek, çevrilmek” AltRS 24, Yak. krş. *aañnaa-* “yuvarlanmak (atlar için)” YakRS 24.

ağır pahalı (*tezati: sanıs* “ucuz”), değerli, saygıdeğer. Radloff I, 156. krş. *ağır* || Etim.: ET *agır* ED 88b, Kar. *agır* “ağır” DLT I: 52, Çağ. *agır* “ağır, değerli”, Kıp. *agır* KıpTS 3, Hal. *ağır* “ağır” HalW 80, YUyg. *égir* YUTS 122; Öz. *âğır* ÖTS 109, Kaz. *avır* “büyük, ağır” KzkTS 57, Kry. *avur* “ağır” KKS 48, KzTat. *avır* “ağır” KzTS 30, Tuv. *aar* “ağır, değerli” TuW 65; Hak. *aar* II HakRS 11; Alt. *aar* “ağır, zor” AltRS 25; Yak. *ıar* YakRS 520.

ağır- hastalanmak, acı, ızdırap çekmek || Etim.: ET *agru-* ~ *agri-* “ağrımak”, WestY 279, YUyg. *agri-* “hastalanmak” YUTS 4, Kaz. *avır-* “hastalanmak” KzkTS 57, KzTat. *avır-* “hasta olmak” KzTS 30, Tuv. *aarı-* “hastalanmak” TuW 65, Hak. *ağır-* “ağrımak, ağrı yapmak” HakTS 31, Alt. *ooru-* “hastalanmak” AltTS 140, Yak. *ıarıy-* “hasta olmak, hastalanmak” YakRS 521.

ağıral- üzülme, gücenme, kederlenme || Etim.: *agır+al-*

ağırd- acı vermek, sızlatmak → *agırt-*

ağırlık hastalık, illet. Radloff I, 175 → *agırık*

ağırıs- hastalanmak (salgın bir hastalık sırasında pek çok insanın hastalanması) || Etim.: *agır-ıs-* ET *ağırış-* “beraber sıkıntıya katlanmak” ED 92a.

ağırlan- acı çekmek; kızmak, öfkelenmek. Radloff I, 160. || Etim.: ET *agır-lan-* ED 94b, Kry. *avurla-* “ağırlamak” KKS 47, Tuv. *aarta-* “ağırlaşmak, ağır olmak, zorlaşmak” TuW 66.

ağırlıg değerli (fiyat için). Radloff I, 161. || Etim.: *agır+lıg* ET *agırlıg* ED 93a, WestY 280, Kar. *agırlıg* “ağırlanmış” DLT I: 291, Hak. *aarlıg* “pahalı, değerli” HakTS 23.

ağırt- acı vermek, sızlatmak; *ağırdadır diu* “hastayım”, *uzu azakta ağırtkaş yığlap-tro* “kendisi ayağı acıdığı için ağladı” Radloff I, 162. || Etim.: *agır-t-* ET *agırt-* ED 92a, Kaz. *avırt-* “ağrıtmak, sızlatmak” KzkTS 57, KzTat. *avırt-* “ağrıtmak, acıtmak” KzTS 30, Hak. *ağırt-* “hastalanmak, rahatsızlanmak” HakTS 31.

⁴ Altayca *ayıl* Moğolcadan geri ödünçlemedir bk. Lessing, 20a.

ağıs I ağız bk. *ahs*, *ahsı*, *ahıs*. Radloff I, 167 || Etim.: ET *agız* 98a, Çağ. *agız*, Kıp. *agız* KıpTS 4, Hal. *āğız* “ağız” HalW 80, YUyg. *égiz* YUTS 122; Öz. *āğız* ÖTS 232, Kaz. *avız* “ağız” KzkTS 56, Kry. *avuz* ~ *agız* “ağız” KKS 42, Tuv. *aas* TuW 66; Hak. *aas* HakTS 23; Alt. *aas*⁵ AltRS 3; Yak. *uos* YakRS 439.

ağıs II uzunluk ölçüsü; *üç ağıs tavar alğış* “üç ağıs mal alıp”.

ağıt- I kovmak, menetmek, uzaklaştırmak; yasaklamak, alıkoymak; *ağıt it takmağaş hanıp-tro* “Yakala koşuyor” krş. Manihesit-Uygur *tenrim biligimizni könlümüzni bu dört törlüg tenrilerte akıttımız erser!* “Tanrım düşüncemizi, duygularımızı bu dört Tanrıdan uzaklaştır” || Etim.: ET *ağıt-* “tırmanmak, harekete geçirmek; kaçtırmak, sürmek” ED 80b-81a, Tekin, 2003: 98, WestY 280.

ağıt- II inlemek, ağlamak; *ağıto* “ağlayarak” → *ağırt-*,

ağıt- III *sikte ağıt-* “kapıyı kapamak”

ağıttır- kovmak, defetmek (örneğin, koyun sürüsünden kurdu) || Etim.: *ağıt-tır-*, Roos’un çalışmasında sözcüğün şu anlamlarına da rastlanmaktadır: “Durdurmak, yaklaştırmamak, karşı koydurmak” WestY 280.

agrık hastalık; *issig agrık* “tifo, karahumma” (?) || Etim.: *ag(ı)r-ık* ET *agrık* “ağrı, acı” ED 90a, Kar. *agrık* “ağrı” DLT I: 98, Çağ. *agrık* “ağrı”, Kıp. *agırık* “ağrı, sancı” KıpTS 4, YUyg. *agrık* “hasta” YUTS 4, Kaz. *avru* “hastalık” KzkTS 56, Kry. *avruv* “ağrı, sızı” KKS 48, KzTat. *avruv* “hasta, sağlıksız, ağrılı” KzTS 30, Tuv. *aarık* “hastalık” TuW 65, Hak. *ağırık* “hastalık, rahatsızlık” HakTS 31, Alt. *ooru* “hastalık, hasta” ATS 140, Yak. *ıaru* “hastalık; ağrı” YakRS 521.

agur- hastalanmak → *agır-*

ah- → *ak-*

ahıs → *agıs*

ahka putlar zamanındaki ihtiyara || Etim.: Moğ. *aka*

ahs ağız krş. *agıs a.+1* “onun ağızı” *ahs* “ağız” +1 (3. Tekil kişi iyelik eki)

ahsa- aksamak, topallamak || Etim.: ET *ahsa-* ED 95b, Çağ. *aksa-* “aksamak”, Kıp. *aksa-* “aksamak” KıpTS 6, Kaz. *aksa-* “hafif topallamak” KzkTS 36, KzTat. *aksa-* “aksamak” KzTS 23, Tuv. *aska-* “topallamak, aksamak” TuW 79, Hak. *ahsa-* “topallamak” HakTS 32, Alt. *aksa-* “aksamak, topallamak” AltTS 22.

ahsak topal, aksayan || Etim.: *ahsa-k* ET *ahsak* ED 95a, Çağ. *aksak* “topal”, Kıp. *aksaḥ* “aksak, topal” KıpTS 6, YUyg. *ahsak* “topal” YUTS 5, Kaz. *aksak* “aksak, topal” KzkTS 36, KzTat. *aksak* “aksak” KzTS 23, Tuv. *askak* “topal, aksak” TuW 79, Hak. *ahsah* “aksak, topal” HakTS 32, Alt. *aksak* AltTS 22.

ak beyaz; *ak at* “beyaz at” || Etim.: ET *ak* ED 75a-b, *a^hk* WestY 283-284, Çağ. *ak*, Kıp. *ah* ~ *ak* KıpTS 4, Az. *ağ* “ak” AzRS 3, YUyg. *ak* “ak” YUTS 6, Kaz. *ak* KzkTS 34, Kry. *ah* “beyaz” KKS 42, KzTat. *ak* KzTS 22, Tuv. *ak* TuW 75; Hak. *ah* HakTS 31; Alt. *ak* AltRS 13.

ak- akmak; bir şeyden diğerine göz gezdirmek; *kan ak-* “kan akmak”, *su akuğan-tro* “su aktı”, *akıp karu-dro* “hızla göz gezdirdi” bk. *ah-*. Radloff I, 86. || Etim.: ET *ak-* ED 77b, *a^hk-* WestY 284, Çağ. *ak-* “akmak”, Kıp. *ak-* “akmak” KıpTS 5, YUyg. *ak-* “akmak” YUTS 7, Kaz. *ak-* “akmak” KzkTS 34, Kry. *ah-* ~ *ak-* “akmak” KKS 42, KzTat. *ak-* “akmak” KzTS 22, Tuv. *ak-* “akmak” TuW 71, Hak. *ah-* “akmak, dökülmek” AltTS 32, Alt. *ak-* “akmak, akıp gitmek” AltTS 22.

⁵ ATS’de *oos* “ağız” biçimi yer almaktadır (AltTS 140).

aka I ağabey; *akınışke* “küçük ve büyük iki erkek kardeş” (< *aka+ini+işke*), *akınış* “üç kardeş”, *ağıl akam* “dayı, amca”, *könül akam* “dayı, amca”, *akan* “ağabeyim” || Etim.: Moğ. *aka* Lessing 59b, WestY 284, Ayazlı, 2015: 104

aka II Budist rahip, lama; *pezik aka* “baş rahip” || Etim.: Moğ. *aka* Lessing 59b, WestY *a^hka* 280.

akana eskiden; az önce; yakın zamanda; *akana ça işken tügete, men tasım barte* “geçenlerde çay içip avluya çıktım” || Etim.:

akar- ağarmak, beyazlaşmak; karanlıkta ışımak, gün ışımak; iyiliği dokunmak, iyilik yapmak || Etim.: *ak+ar-* OTWF 499, YUyg. *akar-* “beyazlaşmak” OUL 113; Öz. *âkâr-* “beyazlaşmak” ÖTS 108, Az. *ağar-* “ağarmak” AzRS 4, Kaz. *ağar-* “ağarmak” KzkTS 25, Kry. *ahar-* “beyazlamak” KKS 42, KzTat. *ağar-* “ağarmak” KzTS 21, Tuv. *ağar-* “ağarmak, beyazlaşmak” TuW 68; Hak. *ağar-* HakTS 30; Alt. *ağar-* AltRS 13.

akard-, akart- I ağartmak, beyazlatmak, Radloff I, 98 || Etim.: *ak+ar-t-*, Az. *ağart-* “ağartmak” AzRS 4, Kaz. *ağart-* “beyazlatmak” KzkTS 25, KzTat. *ağart-* “ağartmak” KzTS 21, Tuv. *ağart-* “ağartmak” TuW 68, Hak. *ağart-* “ağartmak” HakTS 30, Alt. *ağart-* “ağartmak” AltTS 21.

akart- II taneyi kabuğundan ayıklamak⁶

akegir- getirmek, ulaştırmak || Etim.: *al-ıp kel-gir-* (Malov, 1957: 14), Roos zarf-fiille oluşturulmuş bu birleşik fiili *ap* “almak” + *k^hegir-* “getirmek” biçiminde çözümlenmektedir (WestY 280).

akını kardeşler (büyük ve küçük) || Etim.: *aka + ini* Moğ. *aka* Lessing 59b + ET *ini* “küçük erkek kardeş” ED 170a, WestY 284.

akınışke iki kardeş || Etim.: *aka + ini + işke* Moğ. *aka* Lessing 59b + ET *ini* “küçük erkek kardeş” ED 170a, + *işke* “iki”

akınış üç kardeş || Etim.: *aka + ini + uş* Moğ. *aka* Lessing 59b + ET *ini* “küçük erkek kardeş” ED 170a, + *uş* “üç”

akkegir- getirmek, ulaştırmak → *akegir-*

akpak apak, bembeyaz → *ak*

aksakal baş, temsilci || Etim.: *ak + sakal*, Kar. *ak sakal* “saçı sakalı ağırmış” DLT I: 81, Çağ. *ak sakallık* “ihtiyar, yaşlı”, YUyg. *aksakal* “aksakal, yaşlı” YUTS 7, Az. *ağsaggal* “aksakallı, ” AzRS 5, Kaz. *aksakal* “yaşlı, ihtiyar” KzkTS 36.

al ön, alın; *alında* “alnında”; *alında per talı kızıl sec var mi-dro* “alnında kırmızımsı saç var”. bk. *alt, alın*. Radloff I, 349. || Etim.: *al* ED 121a-b, Çağ. *al* “ön”, Kry. *al* “ön, ön taraf” KKS 42, KzTat. *al* “ön, ön taraf” KzTS 23.

al (ala ?) *al ulustan kakırın* “diğer yerlerden de (Burhanlar) çağırın”.

al- almak; -abilmek /-ebilmek, durumunda olmak; *kılal-* (< *kıla + al-*) bir şeyi yapacak durumda olmak; *kelmal-* “evlenmek” *soñ alğan* “yetim, öksüz” Radloff I, 34. || Etim.: ET *al-* ED 124b, UW 84b, 90b, Çağ. *al-*, Kıp. *al-* KıpTS 6, Çuv. *il-* “almak” ÇuvRS 110, Hal. *al-* “almak” HalW 80, Az. *al-* “almak” AzRS 14, Kaz. *al-* “bir şeyi elle tutmak” KzkTS 38, Kry. *al-* “almak” KKS 43, KzTat. *al-* “almak, ele geçirmek” KzTS 23, Hak. *al-* “almak; tahsil edilmek; edinmek” HakTS 34, Tuv. *al-* “almak” TuW 72, Alt. *al-* “almak, satın almak” AltTS 23, Yak. *il-* “almak, tahsil etmek” YakRS 524.

ala (alak?) bk. *ala kağırmak* “sığ ve düzensiz”.

⁶ Malov’un sözlüğünde *akart-* maddesinde yer alan “beyazlatmak; taneyi kabuğundan ayıklamak” anlamları iki ayrı başlık altında verilmiştir.

ala alacalı, alaca, rengarenk, beyaz; *ala ot* “ot ismi”. || Etim.: ET *ala* ED 126 a-b, UW 90b, Kar. *ala* “ala, alaca” DLT I: 81, Çağ. *ala* “karışık renkli, benekli”, Kıp. *ala* “benekli, ala” KıpTS 6, Çuv. *ula* “alaca” ÇuvRS 510, YUyg. *ala* YUTS 8, Öz. *älä* ÖTS 104, Az. *ala* “alaca” AzRS 13, Trkm. *ala*, Kaz. *ala* “benekli, alacalı” KzkTS 38, Kry. *ala* “alaca, karışık renkli” KKS 43, KzTat. *ala* KzTS 23, Tuv. *ala* TuW 72; Hak. *ala* HakTS 34; Alt. *ala* AltRS 18, ATS 23; Yak. *ala* YakRS 36 .

alak: *alak polak* “ağır ağır, yavaş yavaş”.

ale işte, öyle, evet, daha || Etim.: Tib. *o-le*, *ao-le* (WestY 280).

alegeş alacalı dişi köpek Etim.: *ala* “alacalı” + *egeş* “köpek” (Malov, 1957: 25)

alal- alacalı bulacalı olmak || Etim.: *ala+l-*

aldam → *altam*

alğaç miskin, hiçbir iş yapmayan; başkasının sırtından geçinen. || Etim.: *al-gaç*

alım borç alma; *alımnu ma suanlate* “borçlarımı ödedim” || Etim.: *al-ım* ET *alım* ED 145b-146a, Kar. *alım* “alacak, borç” DLT I: 44, Kaz. *alım* “vergi” KazTS 43, KzTat. *alım* “alım, kabul” KzTS 24, Hak. *alım* “borç, kredi” HakTS 38, Alt. *alım* “borç, görev” AltTS 24.

alın alın; *alınğa yağ sürtken* “alınuna yağ sürdü” || Etim.: ET *alın* ED 147b, WestY 280, Kar. *alın* “alın; cephe” DLT I: 78, Kıp. *alın* “alın” KıpTS 7, Az. *alın* “alın” AzRS 15, Kry. *alın* “alın, başın ön kısmı” KKS 44, Tuv. *alın* “yüz, çehre” TuW 74; Hak. *alın* “ön” HakTS 41; Alt. *alın* “ön” AltRS 21, Yak. *alın* “alt, alt kısım” YakRS 39.

alın- alınmak; *musırnu alıp yine kep-tro* “kılıcı alıp yine geldi”; *men Nam Serşçantın cigennü alınğaş, parti* “Ben Nam Serşçan’ın eşeğini alarak gönderdim”; *kılıştan per alınğaş* “kılıcı kaparak”; *pu mla uca pel alınğaş, işker kerep parıp-tro* “O genç elini arkasına kavuşturup (yiğitçe) içeri girdi”. || Etim.: *al-ın-*, Kar. *alın-* “alınmak, kendi başına alacağını almak” DLT I: 22, Çağ. *alın-*, Kıp. *alın-* “alınmak” KıpTS 7, Hal. *alın-* “satın almak” HalW 81, Az. *alın-* “alınmak” AzRS 15, Kry. *alın-* “tutunmak, tutmak” KKS 44, KzTat. *alın-* “işe alınmak” KzTS 24, Tuv. *alın-* (yardımcı fiil olarak kullanılır): *sağış alın-* “sezmek”, *sezik alındır-* “şüphelenmek” TuvRS 56, Hak. *alın-* (yardımcı fiil olarak kullanılır): *kim alın-* “kırılmak” HakTS 249, Alt. *alın-* (yardımcı fiil olarak kullanılır): *tın alın-* “nefes almak, dinlemek” AltTS 176, Yak. *ılın-* “kendisine almak, üzerine almak” YakRS 525.

alındır- almaya zorlamak, aldirtmak; teslim etmek; sunmak; *per oğlanğa perten şaltar alındırıp* “her gence ayrı bir sancak aldirtıp” || Etim.: *al-ın-dır-*, Tuv. *alındır-* (yardımcı fiil olarak kullanılır): *sağış alındır-* “akıl vermek”, *sezik alındır-* “şüpheye yol açmak, şüphelendirmek” TuvRS 56, Hak. *alındır-* “çaldirtmak, delirmek” HakTS 38.

alış uzaklık, mesafe; *alıştan* “uzaktan”, *alıştan kise* “gurbetteki, uzaktaki kişi” || Etim.: Moğ. *alus* Lessing 33b, bk. Ayazlı, 2015: 104

alışıl- alınmış olmak; *Geser Kan toktasa alışılmas havuğ-dro* “Geser Han tahta çıkarsa bu iyi bir iş olacak” (harfiyen: *alışılmas havuğ* “yıkılmaz duvar”) || Etim.: *al-ış-ıl-*

alit- alıp götürmek, göndermek, yollamak → *elit-*

alkas- karşılıklı hayır duasında bulunmak || Etim.: *alka-s-* Kar. *alkaş-* “alkışlamak, alkışta yarış etmek” DLT I: 237, Hak. *alğas-* “(birbirine veya birlikte) hayır duası etmek” HakTS 37, Yak. *alğas-* “(birbirine veya birlikte) hayır duası etmek” Yıldız, 2015: 160.

alkıs hayır, dua; iyilik; *alkıs sal-* “hayır dua etmek” || Etim.: *alka-s* < ET *alkış* ED 137b, Kar. *alkış* “alkış, övme” DLT I: 97, Çağ. *alkış* “dua, sena”, Kıp. *alkış* “sena, övgü, hayır duası” KıpTS 6, YUyg. *alkış* YUTS 10, Öz. *alkış* “alkış” ÖTS 105, Az. *algış* “tebrik, kutlama” AzRS 14, Kaz. *alğıs* “şükran,

minnet" KzkTS 40, Kry. *alhiş* "takdis, hayır dua" KKS 44, Tuv. *algış* "iyi dilek, hayır dua" TuW 74; Hak. *algas* "hayır duası" HakRS 22; Alt. *alkış* AltRS 20; Yak. *algıs* "hayır duası" YakRS 37.

alkkağlı kötü bir söz, küfür || Etim.:

alma elma; *su alma* "armut" || Etim.: *alma* ED 146b, WestY 281, Clauson *alma* ve *almıla* ikili biçimlerinin Türkçeye ve elmanın da özgün Türk doğa örtüsüne ait olmadığını dile getirir ve sözcüğün muhtemelen Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme olduğunu ifade eder. bk. *alimla* "elma" maddesi için UW 93. Sibiryada dillerinde Rusçadan ödünçleme olan *yabloko* kelimesi kullanılmaktadır. Hal. *alumla* "elma" HalW 81, Az. *alma* "elma" AzRS 14, Trkm. *alma* "elma" TrkmRS 41, TT *elma*, YUyg. *alma* "elma" YUTS 11, Kaz. *alma* "elma" KzkTS 42, KzTat. *alma* "elma" KzTS 25.

alma alma, ele geçirme; *çan alma* "can (ruh) alma" || Etim.: *al-ma*

alo! düğün şarkılarında geçen nakarat.

alt *altırında vosa* "saygıdeğer önde gelen insanları ilgilendiren".

a.+ı alt, aşağı, altına, altında; *sen uzunun secdiğ bolsa, uzunun altına men yaz, sen Gesernun secdiğ bo(l)sa, Gesernun altına men yaz, andag dep-tro*. "Eğer senin kendi karınsa kendi altına un serp eğer Geser'in karısıysa Geser'in altına un serp dedi", *altındaki ksege kara dep-tro* "aşağıdakilere bak dedi" || Etim.: *alt+ı* (+3. tekil kişi iyelik eki) Kar. *altın* "alt, aşağı" DLT I: 108, Çağ. *altın* "altta, alt tarafta", Hal. *a:lt* "alt" HalW 81, YUyg. *aldı* "önü" YUTS 9, Az. *alt* "alt" AzRS 15, Kaz. *aldı* "ön, bir şeyin esas tutulan yüzü" KzkTS 41, Kry. *alt* "alt, aşağı" KKS 44, Tuv. *aldı* "alt, aşağı" TuW 73a, Alt. *ald* "alt, alt bölüm" AltTS 23, Hak. *alt* "alt, alt taraf" HakTS 39.

a.+ındaki kse hizmet eden kişi, uşak. bk. *altırındaki* || Etim.: *alt+ı+n+da+kı kse* "kişi", Alt. *aldındağı* "alt, bir şeyin altında bulunan; önde bulunan, öndeki" AltTS 23, Hak. *altındağı* "altındaki" HakTS 39

alta altı || Etim.: → *altı*

altacın yıldız || Etim.: *alta* (?) cın 星 *xing* "yıldız"

altam hızlı, çabuk || Etim.: *alta-m*, WestY 281, Tuv. *aadam* "hızlı, çevik" TuW 65, Alt. *iltam* "hızlı, çabuk" AltTS 88.

altamak hızlı, çabuk || Etim.: *alta-mak* ET *alta-* "aldatmak, kandırmak, hile yapmak" ED 133a.

altı altı || Etim.: ET *altı* ED 130b, UW 108a-110a, Çağ. *altı*, Kıp. *altı* "altı" KıpTS 8, Hal. *alta* "altı" HalW 79, YUyg. *alte* "altı" YUTS 11, Az. *altı* "altı" AzRS 15, Kaz. *altı* "altı" KzkTS 42, Kry. *altı* "altı" KKS 44, KzTat. *altı* "altı" KzTS 25, Tuv. *aldı* TuW 73a; Hak. *altı* HakTS 40; Alt. *altı* AltRS 20; Yak. *alta* YakRS 39.

altın altın || Etim.: ET *altun* ED 131 a-b, UW 112b-114b, WestY 281, Kar. *altun* "altın" DLT I: 52, Çağ. *altun*, Kıp. *altun* "altın" KıpTS 8, Çuv. *iltän* ÇuvRS 628, YUyg. *altun* YUTS 11, Öz. *ältin* ÖTS 104, Kaz. *altın* "altın" KzkTS 42, Kry. *altın* "altın" KKS 44, KzTat. *altın* "altın" KzTS 25, Tuv. *aldın* "altın" TuW 73; Hak. *altın* HakTS 40, Alt. *altın* AltRS 21.

altıncılık altıncı || Etim.: *altı+ncı+lığ*

altındın sonra (?), alt, aşağı; *Ahka Çotın ol ver altındın keçinlerge çalca etip-tro* “Ahka Çotın ziyafetten sonra misafirlere sitem etti”; YUyg. *aldın* “önceden, önce” YUTS 9, Tuv. *aldın* “alt, alt bölüm” TuW 73.

altır- almak, *toğum altır-* “yeniden doğmaya zorlamak” (dualarda daha iyi bir yaşam ve ölü ruhlar için) *harf*. “doğum yapmak” krş. *atır-* || Etim.: *al-tır-* < ET (MK) *altır-* ED 133b, KzTat. *aldır-* “aldırmak” KzTS 24, Tuv. *aldır-* “kapılmak, kaptırmak” TuW 73, Hak. *aldır-* “aldırmak, almasını sağlamak” HakTS 37, Alt. *aldır-* “çağırarak, talep etmek; teslim olmak” AltTS 24.

altırı I alt, aşağı, altta; *ak kan altırında bo(l)sa Ahka Çotın dep per kise var nimi-dro*. “Ak Han’ın (emri) altında Ahka Çotın denen birisi vardı; *çüvek altırın kara!* “Örgünün altına bak!”; *pezikın altırınğa salğaş kiçigi(n) üzüsünge salğaş yıktap-tro* “büyüğünü alta küçüğünü üzerine yerleştirip sıkıştırdı.” || Etim.: **alt+garu* > *altaru* > *altarı* > *altırı*.

altırı II önde, ileride, *altırında attığ akam* “önde at üstündeki ağabeyim” bk. *al, alt* || Etim.: **alt+garu* > *altaru* > *altarı* > *altırı*

a.+nda herhangi bir şeyin altı bk. *altırı, atırı* || Etim.: *altırı+n+da* (+n zamir n’si, +da bulunma durum eki)

a.+ndakı bir şeyin altında bulunan, altındaki; *eltğ altırındaki şüşe* “eli (hizmeti) altında bulunan uşak, hizmetçi; bir şeyin altında bulunan” || Etim.: *altırı++da+kı* (+da bulunma durum eki, +kı aitlik eki)

alton altmış || Etim.: *altı + on*, WestY *altun* “altmış” 281, Tuv. *aldan* TuW 73, Hak. *alton* HakTS 40, Alt. *alton* AltRS 21; Yak. *alta uon* YakRS 39.

aluster- almak (alınan şeyi ters çevirmek); kapmak, çekmek || Etim.: *al-us-ter-*

alut- almak || Etim.: Etim.: *alup + at-* (Malov, 1957: 15)

alva vergi || Etim.: Moğ. *alba(n)* Lessing 27b, bk. Ayazlı, 2015: 104

alvatı vergi ödeyen (kişi); çiftçi. Radloff I, 433. || Etim.: Moğ. *albatu* “vergi mükellefi” Lessing 28b. bk. Ayazlı, 2015: 104.

amdöko şimdiki || Etim.: *am+dö+kö* ET *amti* “şimdi” ED 156b-157a, YUyg. *emdi* YUTS 112; Öz. *endi* ÖTG 20, Tuv. *am* TuW 74, Hak. krş. *am* HakTS 40; Alt. *emdi* AltRS 46, Yak. *amığı* “şimdiki, şu andaki” Yıldız, 2015: 170.

amğo şimdiki, bugünkü. || Etim.: *am+go*, Tuv. *amığı* “bugünkü, şimdiki” TuW 74, Hak. *amğı* “şimdiki, bugünkü” HakTS 40, Alt. krş. *emdiği* “şimdiki” AltTS 82.

amır rahat, huzur; mutluluk, saadet; *esen mo, amır mo?* “Sağlıklı mısın mutlu musun?” || Etim.: Moğ. *amur* Lessing 40b = ET *amul* ED 160b-161a, UW 117a-118a, Ayazlı, 2015: 104.

amıra- sakinleşmek, rahatlamak || Etim.: ET *amra-* ED 163a-b, UW 119a-120a > Moğ. *amura-* Lessing 40b., YUyg. krş. *imraklaş-* OUL 113, Tuv. *amra-* “rahat etmek” TuvRS 58, Hak. *amıra-* “sakinleşmek” HakTS 40; Alt. *amıra-* “sakinleşmek, yatışmak” AltRS 22; Yak. *abıraa-* “kurtarmak, korumak, yardım etmek” YakRS 28.

amırat- sakinleştirmek, yatıştırmak || Etim.: *amıra-t-*, Tuv. *amırat-pas*⁸ “rahatsız etmez” TuvRS 59, Hak. *amırat-* “rahatlatmak, sakinleştirmek” HakTS 41, Alt. *amırat-* “dinlendirmek, huzur vermek” AltTS 25.

an I ol “o” köküne hâl ekleri geldiğinde aldığı biçim.

⁸ Tuvaca sözlükte doğrudan *amırat-* maddesine rastlanmaz. *Amıratpas* maddesi yer almaktadır.

an II (< *an+ın*) *işten* “onun” (*ol* adılı ilgi durumu ekini (*anın*) aldığında kısaltılmış biçimi olarak *an* görülür)

ana anne, üvey anne; *ana+ın* “annem”; kız *tukkan anası anasına te!* “Bu kızı anası doğurdu (onun) annesine de söyle!” (gelinin babasının dünüre cevabı) || Etim.: ET *ana* ED, Kar. *ana* “anne” DLT I: 32, Çağ. *ana* “anne”, Kıp. *ana* “anne” KıpTS 9, YUyg. *ana* YUTS 12, Az. *ana* “ana” AzRS 16, Öz. *ânä* ÖTS 105, Kaz. *ana* “anne” KzkTS 44, Kry. *ana* “anne” KKS 44, KzTat. *ana* “ana” KzTS 25, Tuv. *ene* “dede veya ninenin annesi” TDAA_Li 120, Hak. *ana* HakTS 41, Alt. *ene* AltTS 83, Yak. *îne* “anne” Yıldız, 2015: 171.

anakım annem || Etim.: *ana+ka+ım*, (Malov, 1957: 164). Roos, *+ka* ekini *affection* (duyguları ifade eden ek) olarak adlandırır (WestY 28), *+Im* (1. Tekil kişi iyelik) ,Alt. *ene+ke* “anacığım” (hitap şekli) AltTS 83, Yak. *iye+ke ~iine+ke* “annem” (şefkat biçimi) YakRS 144.

ancan, ancen, ancen Uygurlara ait bir kabile adı.

andağ öyle || Etim.: *anı teg* ET *antag* ED 177a, UW 150a, WestY 282, Kar. *andağ* “böyle, o kadar” DLT I: 37, Çağ. *andağ* “o kadar, onca, öylece”, YUyg. *andak* “öyle” YUTS 13, Kaz. *anaday* “bunun gibi” KzkTS 44, Kry. *andak* “kadar, onun gibi, öyle” KKS 44, KzTat. *andıy* “öyle, onun gibi” KzTS 25, Tuv. *mdıg* “öyle, böyle” TuW 179, Hak. *andağ* “öyle, o şekilde” HakTS 41.

andakkan *andakkan tügete* “o şekilde yaptıktan sonra” || Etim.: *andak + kılğan* (Malov, 1957: 15).

andakkaş öyle yaparak, öyle bir görünümde || Etim.: *andak + kılğaş* (Malov, 1957: 16), WestY *andakaş* 283.

andako → *andağ*

andan ondan (*ol* “o” adılının çıkma durum eki almış biçimi) || Etim.: ET *andın ~ antın* ED 177b, Kar. *andın* DLT I: 60, Çağ. *andın* “ondan”, Kıp. *andan* “ondan” KıpTS 9, Hal. *undan: undan sonra* “bunun üzerine” HalW 210, YUyg. *andin* YUTS 13, Öz. *undän* ÖTG 92, Az. *ondan* “ondan” AzRS 233, Kry. *andan* “ondan” KKS 44, KzTat. *andan* “ondan” KzTS 25, Tuv. *oon* “ondan” TuW 227, Hak. *annañ* HakTS 42, Alt. *anañ* AltRS 22, Yak. *onton* YakRS 273.

aney anne! || Etim.: *ana+y ana* sözcüğünün seslenme biçimidir. Hak. *iney* “yaşlı kadın; kocakarı” HakTS 224.

anıñka onunki || Etim.: *ol* zamirinin ilgi ve aitlik eki almış biçimidir. → *anıñki*

a.+ta onunkinde

anıñki onunki || Etim.: *anıñ+ki*

anı anne, yaşlı kadın || Etim.: *ana* sözcüğünün seslenme biçimidir. bk. *aney*

anıka babaanne, yaşlı kadın; *ak paş anıka* “kır saçlı yaşlı kadın” || Etim.: *anı+ka* (*+ka* küçültme eki) krş. Kar. *anaka* “anne, süt annesi, üvey anne” DLT,

anın munin şöyle böyle krş. Tür. *onun bunun*

añ oynar eklem, vücudun bir uzvu (kemik) *añ üngeş xanıptro* “kemiği (oynar eklem) çıktı” || Etim.: Moğ. *añ* “yarık, çatlak, oyuk, delik” Lessing, 43b.

aña ona || Etim.: *ol* “o” adılının yönelme durumu eki almış biçimi, Kıp. *aña* “ona” KıpTS 9, Kaz. *ana* “bu, şu, o” KzkTS 44, Az. *ona* “ona” AzRS 233, Tuv. *añaa* “burada; oraya, buraya” TuW 75, Hak. *ağaa* “ona” HakTS 29, Alt. *ogo* “ona” AltTS 138.

añıt açık sarı renkli yaban ördeği; *añıt kos* “ördek” || Etim.: ET *añıt* “kızıl renkli oldukça büyük bir kuş” ED 176a-b, TMEN II 563, WestY 283, Kar. *añıt* “ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş” DLT I: 93, Kıp. *añıt* “angut kuşu” KıpTS 9, Tr. *angut* “ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde

evcilleştirilebilen bir yaban kuşu”, Kry. *ankıt* “angut kuşu” KKS 45, Hak. *aat* “angut kuşu” HakTS 23.

añna- dinlemek; *lom aña-* vaaz, dua dinlemek; *añağan* söz “söylenti, rivayet” || Etim.: ET *añ-la-* “anlamak” ED 186a, Hal. *añla-* “anlamak” HalW 81, YUyg. *añla-* “duymak, işitmek” YUTS 14, Az. *anla-* “anlamak” AzRS 17, Kaz. *añla-* “anlamak, sezmek” KzkTS 47, Kry. *anla-* “anlamak” KKS 44, Hak. *oña-* “anlamak, kavramak” HakTS 334.

añağıcı dinleyici. || Etim.: *aña-ğıcı*

añnal- anlamış olmak, idrak edilmiş olmak. || Etim.: *aña-l-*, WestY “duyabilir olmak” 283,

añnat- ima etmek, dokundurmak; bilgilendirmek, haberdar etmek || Etim.: *aña-t-*, Hal. *añlat-* “açıklamak, anlaşılır hâle getirmek” HalW 81, Az. *anlat-* “açıklamak, anlatmak” AzRS 17, Kry. *anlat-* “anlatmak” KKS 45.

appar- götürmek, teslim etmek; *şenna appargaş* “fotoğrafi götürüp” || Etim.: *al-ıp bar-*, WestY 283, YUyg. *apar-* “götürmek” YUTS 14, Az. *apar-* “götürmek, alıp gitmek” AzRS 18, Kaz. *apar-* “götürmek” KzkTS 47, Tuv. *appar-* “götürmek, taşımak” TuW 76, Hak. *apar-* “götürmek, alıp gitmek” HakTS 44, Alt. *apar-* “götürmek, bir şeyi bir yerden bir yere taşımak” AltTS 26.

ar → *arı*.

ara ara, aralık; *muñıstın arağa çokıy var* “Boynuzların arasına otur”; *çoanzanın aratan kergektro* “pencerenin arasından sızıyor” || Etim.: ET *ara* ED 196a-b, UW 170 a-172b, WestY 284, Kar. *ara* “ara” DLT I: 87, Çağ. *ara* “ara” Kaçalın, 2011: 899, Kıp. *ara* “ara, açıklık” KıpTS 10, YUyg. *ara* “ara” YUTS 15, Az. *ara* “ara” AzRS 18, Kaz. *ara* “ara” KzkTS 48, Kry. *ara* “ara, orta” KKS 45, KzTat. *ara* “ara, mesafe” KzTS 26, Tuv. *ara* “ara” TuW 76, Hak. *ara* “ara, iç, aralık” HakTS 45, Alt. *ara* “ara” AltTS 26, Yak. *aara* “yol üzerine” YakRS 24.

araçı dünür; düğün esnasındaki aracı, ara bulan kimse (her anlamada aracı); hami, koruyucu (örneğin anlaşmazlık esnasında) Radloff I, 258. || Etim.: *ara+çı*, Tr. *aracı* (ağ.) *araçı* “ara bulucu” DS I: 292, Hak. *aracı* “aracı, ara bulucu” HakTS 45.

arahkı şarap; *arahkı eç-* “şarap içmek” → *arakı*

arakı şarap, votka; *kızıl arakı* “kırmızı renkli şarap (Şaman ayinleri için)”; *arakı iç-* “şarap içmek” || Etim.: Ar. *‘arākī* (Steingass *‘arāk* 844b), *arabki* WestY 284, Çağ. *arak* “rakı”, Osm. *arakı*, *rakı*, Kaz. *arak* Koç 2003 48b, Tür. (ağ.) *arakı* “içki, rakı” DS I: 295, YUyg. *arak* “rakı, alkol” YUTS 15, Kaz. *arak* “içki” KzkTS 48, Kry. *araha* “votka içki” KKS 45, KzTat. *arakı* “içki, votka, şarap” KzTS 26, Tuv. *araga* “içki, şarap, votka” TuvW 76b, Hak. *arağa* “içki, rakı, şarap” HakTS 46, Alt. *arakı* “votka” AltTS 27.

aralçı küçük bıçak, hançer (Şamanizmde) || Etim.:

aramak yüzük parmağı || Etim.: *ara* “ara” + *tarmak* “parmak” söz konusu etimoloji için bk. Roos, 2000: 284.

arambo yabancı meyveler (?); *kız aştagaş, anda arambo bar mi-dro, anda yi yi, olurıp-tro* “Kız acıkınca oradaki yabancı meyveleri gösterip oraya oturdu ve onları yedi” || Etim.:

aran kuran I şurada burada, ötede beride

arañ kuran II pek çok insan (?) bk. *aran*. || Etim.: Moğ. *aran* “insan” Lessing 49a, Ayazlı, 2015: 104.

arcak batı tarafı || Etim.: *art* “batı” + *yak* “taraf”. Malov tarafından soru işareti ile *art+* *yakka* etimolojisi yapılmıştır (Malov, 1957: 17), WestY 285.

arça ardıç ağacı || Etim.: Moğ. *arça* Lessing 50b, *arça* WestY 284, bk. Ayazlı, 2015: 104.

arçar (?): *tan arçar* “beyaz mercan” || Etim.:

arçık iplik eğirmek için çıkığın ağırlık yapan yeri || Etim.: *art+çık*, *+çık* ekinin Sarı Uygurcada nesne yapma işlevi bulunmaktadır.

arğa araç, vasıta, imkan; *körege arğa yok pi-dro* “Görmek imkansızdır”; *yulmestın arğa yok-tro* “Ölüme çare yoktur (Ölümden kaçılmaz)”; *arğa tap-* “çare bulmak” || Etim.: Moğ. *arga* Lessing 51 a-b, bk. Ayazlı, 2015: 104.

arğata- aldatmak, birini boş vaatlerle oyalamak; yatıştırmak, sakinleştirmek; *pu purhan ma kise arğatey-tro* “Bu Burhan insanları aldatır” || Etim.: Moğ. *argada-* “aldatmak, iyi davranışlarla ikna etmek” Lessing 52a. bk. Ayazlı, 2015, 104.

arı uzak, öteki || Etim.: ET *anaru* (< *an+garu*) ED 190a, UW 163a, Kıp. *anarı* “öte taraf, ileriye doğru” KıpTS 9, Hal. *ı'na* “şu, diğer; öyle, daha, henüz; işte” HalW 139, Tr. (ağ.) *anarı* “-den doğru, tarafından” DS 252, Kry. *arı* “-den sonra, ötesinde, arkasında” KKS 45, KzTat. *arı* “öte, uzak” KzTS 27, Tuv. *arı* I “kuzey tarafı, kuzey yamacı” TuW 78, Alt. *arı* “o tarafa” AltTS 27.

arig iyi; temiz || Etim.: *arı-g* ET *arig* ED 213b, UW 182, WestY 285, Kar. *arig* DLT I: 12, Çağ. *arig* “arı, pak” Kaçalın, 2011: 900, Kıp. *arig ~aru* “temiz” KıpTS 11, Hal. *arig* “temiz, saf” HalW 81, Tr. *arı*, (ağ.) *arı*, *aru* DS 312; Çuv. *ıră* “iyi” ÇuvRS 629, YUyg. *érik* YUTS 126, Kaz. *aruv* “güzel, zarif” KzkTS 51, Kry. *aruv* “temiz, pak” KKS 46, KzTat. *aruv* “temiz” KzTS 28, Tuv. *arig* TuW 78, Hak. *arig* HakTS 50, Alt. *aru* AltRS 29.

arigla- temizlemek; kutsallaştırmak, yıkamak || Etim.: *arig+la-* < ET *arigla-* ED 219b, Tr. *arila-*, (ağ.) *arilamak*, *arıklamak* DS 317, YUyg. *érikle-* YUTS 126, Kıp. *arula-* “temizlemek” KıpTS 12, Kaz. *aruvla-* “ölüyü yıkayıp kefenlemek” KzkTS 51, Tuv. *arigla-* “temizlemek” TuvTS 6, Hak. *arigla-* HakTS 50; Alt. *arula-* ATTS 29.

arık Çinli Müslüman; *arık tel* “Türk dili (Uygur değil)”.

arım (?) adım.

arışlan aslan (tören konuşmalarında) || Etim.: ET *arşlan* ED 238a, Çuv. *uslan: uslan kayak* “aslan” ÇuvRS 517, YUyg. *arşlan* “arşlan” YUTS 17, Kaz. *arışlan* “aslan” KzkTS 52, Az. *arşlan* “aslan” AzRS 21, Kry. *arışlan* “aslan” KKS 46, KzTat. *arışlan* “aslan” KzTS 27, Tuv. *arşılaŋ* “arşlan” TuW 79, Hak. *arşılañ* HakTS 51, Alt. *arşlan* “aslan” AltTS 28.

arka arka, sırt || Etim.: ET *arka* “arka, sırt” ED 215b, *a'rka* WestY 285, Kıp. *arka* “arka, arka taraf”, Hal. *arka* “arka, geri” HalW 82, YUyg. *arka* “arka” YUTS 16, Az. *arha* “sırt, arka taraf” AzRS 20, Kry. *arka* “art, arka” KKS 46, KzTat. *arka* “arka, sırt” KzTS 27, Hak. *arha* “kumaşta (kenar)” HakTS 49, Alt. *arka* “sırt; geri” AltTS 28.

arkalıg kumaş kenarı (keten bezi) || Etim.: *arka+lıg*, Tr. (ağ.) *arhalıh* “dize kadar inen kollu, önü uç uca bitişen dik ve kapalı yakalı hırka” DS I: 312, Hal. *arkaluk* “ceket” HalW 82, Hak. *arğalıh* “arabaya koşulan atın üzerine konulan yumuşak şilte” HakTS 48.

arkam sandık, kutu || Etim.: Tib. *rgam* (*sgam* “chest / sandık” ETibD 48). Tibetçeden ödünçleme olan bu sözcük Sarı Uygurcada söz başı ünlü türemesi ile görülür. bk. *arkan* WestY 285.

arkan, arkaŋ Şamanizme ait şiirlerde görülen kırmızı votka || Etim.: Tib. *rgun* “wine / şarap” ETibD 338.

arkargoy beyaz koç veya koyun; Radloff I, 289. || Etim.: *arkar* (?) + *goy* “koyun”

arkaskan güneş ve ay için epitet (Şaman şiirlerinde)

arkaş hayvanın boynuna geçirilen bezelye dolu çuvalcık (küçük çanta) || Etim.: *arka+ş* Genelde renk adlarına gelen isimden isim türeten +Xş eki için bk. OTWF 102. krş. TT *mavi+ş, pembe+ş > pemiş*.

arlı- *arlımas* “yok edilmez” || Etim.: *ar-l-*

arsılan aslan. || Etim.: *arsılan* biçimi Moğolcadan ödünçlemedir. Moğ. *arsalan, arslan* L 54a, 54b < ET *arslan* “aslan” ED 238a. bk. *arışlan*

art I aracı, yardımcı; *uzunge purkan art bop-tro* “Kendisine Burhan yardımcı oldu”; *sler uzunge art bol teptir* “Sizler kendisine yardım edin der”.

art II alt, arka taraf; batı; *tağnuñ artınga yitte* “dağın ardına ulaştı”; *sler teg var, artından uzu ayar keline!* “Siz ilerleyin kendisi arkadan yavaş yavaş gelsin”; *koratka (kora+artka)* “avlunun arkasında”, *sozma vosa art undun boltır* “sözüm darmadağınktı” || Etim.: ET *art* “bir şeyin arkası ya da arka tarafı” ED 200b, WestY 285, Kar. *art* “sırt; dağ beli ve sırtı” DLT I: 42, Kıp. *art* “arka, art” KıpTS 12, Trkm. *art* “arka taraf” TrkmRS 52, TT *art* “arka, geri”, Az. *ard* “arka taraf” AzRS 19, Kaz. *art* “önün zıddı, arka” KzkTS 51, KzTat. *art* “arka, sırt” KzTS 27, Tuv. *art* “dağ geçidi” TuW 78, Hak. *art* “art, arka, geri” HakTS 51, Alt. *art* “geri, arka” AltTS 28.

a.+ında altında || Etim.: *art+ı+n+da* (*art* “alt” sözcüğünün üzerine 3. Tekil kişi iyelik eki zamir n’si ve bulunma durum eki getirilmiştir.)

art III⁹ artık, fazla || Etim.:

art- I artmak, artık olmak; hayatta kalmak; Radloff I, 17. || Etim.: ET *art-* ED 201b-202a, UW 205 a-b. Kıp. *art-* “artmak, çoğalmak” KıpTS 12, Çuv. *urt-* “katmak, eklemek” ÇuvRS 516, YUyg. *art-* “artmak, çoğalmak” YUTS 17, Az. *art-* “artmak, çoğalmak” AzRS 20, Kaz. *art-* “çoğalmak” KzkTS 51, Kry. *art-* “artmak, çoğalmak” KKS 46, KzTat. *art-* “artmak, çoğalmak” KzTS 28, Tuv. *art-* “artmak, kalmak, fazla olmak” TuW 78, Hak. *art-* II “artmak, fazla gelmek” HakTS 51, Alt. *art-* “fazla kalmak, artmak” AltTS 28, Yak. *ort-* “artmak, fazla gelmek” YakRS 278.

art- II silmek, kurulamak (temizlemek); geçirmek (bir yerden bir yere)

art- III yüklemek, yük vurmak, yerleştirmek; Radloff I, 306. || Etim.: ET *art-* ED 201a, UW 205b, Kaz. *art-* “yüklemek” KzkTS 51, Tuv. *art-* “yüklemek” TuW 79, Hak. *art-* “yüklemek” HakTS, Alt. *art-* “sırtına koymak, yüklemek” AltTS 28

artaçak yanları açık Çin kostümü || Etim.: *art + açık* (Malov, 1957: 17).

artak küçük, yavrucuk (*çocuklar için şefkat sözcüğü*) genç; *artak at* “genç, çevik at” || Etim.: Moğ. *ardag* “nazenin (çocuk için)” Lessing 51a. bk. Ayazlı, 2015: 105.

artındanar *andın artındanar* ondan sonra || Etim.: *art+ı+n+da+nar*

artırak biraz geri || Etim.: *art+ı+rak*

artırı arka, geri; *takağı var, akegirgeş arkamnıñ artırınga savatkaktro* “Tavuğu sahibi onu sandık arkasına yerleştirir”. || Etim.: **art+garu > artaru > artarı > artırı*, Kry. *artharı* “geri, geriye” KKS 46.

artkako batıda (zarf). krş. *mundako* || Etim.: *art+ka+ko*

artpag, artpak heybe (eyer için), krş. *pogça* || Etim.: < *art* “arka taraf”+ *pag* “ip” (Malov, 1957: 17)

arva- büyücülük yapmak, sihir yapmak; *şüşü arva-* “koyunla merasim düzenlemek” (Şamanizmde) || Etim.: ET *arva-* ED 199a, Kar. *arva-* “büyü yapmak” DLT I: 283, Çağ. *arbag* “efsun, büyü”, YUyg. *arba-* “ısrıkların iyileşmesi için büyü sözler söylemek” Shaw, 38b, Kaz. *arba-* “büyülemek” KzkTS

⁹ Malov’un sözlüğünde tek madde başında (*art II*) toplanan bu anlamlar için ayrı madde başları açılmıştır. bk. Malov, 1957: 17 *art II*.

49, Hak. *arba*- “büyücülük yapmak” HakTS 47, Yak. *arbaa*- “övmek, methetmek; abartmak” YakRS 45.

as ağırlama, ikram, şölen; *as it*- “ziyafet vermek” *as eç*- “ağırlamak, ziyafet vermek”; Radloff I, 533 || Etim.: ET *aş* ED 253b, Kar. *aş* “yemek, aş” DLT I: 283 Çağ. *aş* “yemek”, Kıp. *aş* “yiyecek” KıpTS 14, Tr. *aş*, (ağ.) *aş* DS 348; Hal. *āş* “yiyecek, aş” HalW 83, YUyg. *aş* “yemek, aş” YUTS 19; Öz. *āş* “yemek, aş” ÖTS 108, Az. *aş* “lapa; pilav” AzRS 27, Kaz. *as* “aş” KzkTS 52, Kry. *aş* “aş, yemek” KKS 46, KzTat. *aş* “yemek, aş” KzTS 28, Tuv. krş. *a’s-cem* “yem, yiyecek, gıda” TuW 386; Hak. *as* “yemek, aş” HakTS 52; Alt. *aş* “yemek, aş” AltRS 36; Yak. *as* “yemek, aş” YakRS 48.

as- geçmek (dağdan); aşmak; *ügüs as-* “nehri aşmak”; *yıl askaş kırkış-tro* “bir yıl geçtikten sonra tıraş olabilecek (çocuk saç için)”; *ügüs as-* “nehri aşmak”, *tağnu aşkaş manıp-tro* “dağı aşip gitti” || Etim.: ET *aş-* ED 255a-b, *as-* ~ *a^hs-* WestY 285, Kar. *aş-* “aşmak, bir tepeyi öbür yana geçmek” DLT I: 173, Hal. *āaş-* “geçmek” HalW 79, Kıp. *aş-* “aşmak, geçmek” KıpTS 14, Kry. *aş-* “aşmak, geçmek” KKS 46, KzTat. *aş-* “aşmak, geçmek” KzTS 28, Tuv. *aş-* “aşmak, geçmek” TuW 80, Hak. *as-* “aşmak, geçmek” HakTS 53, Yak. *aas-* “aşmak, geçmek” YakRS 25.

as- para bozdurmak, tartmak (gümüş, para gibi tartıyla tartılan şeyleri); değiştirmek (genelde eşyalar için); *çığnu satkaş*, *azıkka aste* “otu satıp erzakla değiştirdi”; *Teymun Kan Mınlan Han işkesi kız oğul aso* “Teymun Kan, Mınlan Han ikisi çocuklarını takas ediyor (düğün yaparken, düğün esnasında)”, *minikke asıp-tro* “bakır parayı bozdurdu”; *pelek as-* “hediye takas etmek” (örneğin büyük bir düğün ve şölen sırasında); *peg as-* “seçmek (eski ve yeni bakanı)” || Etim.: *alıs-* (ET *alıs-* “birbirinden almak” ED 153a) eyleminin büzülmüş biçimidir. Söz konusu etimoloji için bk. WestY 286, Çuv. *iles-* “alışmak, âdet edinmek” ÇuvRS 111, YUyg. *eliş-* “karşılıklı almak” YUTS 125, Az. *alış-* “tutuşmak, ateş almak; alışmak” AzRS 15, Kry. *alış-* “değişmek, değiştirmek, yerine koymak” KKS 44, KzTat. *alış-* “alıp vermek, alış verişte bulunmak” KzTS 24, Tuv. *alıs-* “aldırmak” TuW 74, Hak. *alıs-* “(birbirinden veya birlikte) almak”, Yak. *ılıs-* “üstlenmek, üzerine almak” YakRS 526.

as tamga Şamanizme ait bir terim.

asar bir iki günlük mesafedeki uzak bir yer; *asarga parti* “uzak köylere gitti”, *şor asar* “Uygur köylere”; *asarga parti* “uzak köylere gitti” || Etim.: Moğ. *asar* “büyük çadır, kule” Lessing, 56a. Tr. (ağ.) *asar III* “il, bucak” DS I: 340

asığ artık, fazla (fayda); *per ey asık (asığ) kaptro* “birkaç aydan fazla kaldı”, *asığ tut-* “yeterince çok getirmek” || Etim.: ET *asığ* ED 244b-245a, Kar. *asığ* “fayda, kazanç” DLT I: 64, TMEN II 480, Çağ. *assıg* “fayda” Kaçalın, 2011: 902, Kıp. *asığ* “fayda, yarar” KıpTS 13, Çuv. *usā* “fayda, yarar” ÇuvRS 517, Tr. (ağ.) *ası*, *asığ*, *asığ* DS I: 342; YUyg. *assıg* “fayda, yarar” UŞS 10, Öz. *asığ* “fayda, yarar” ÖRL 35; Tuv. *ajık* “fayda, yarar” TuW 69 (Tuvaca *ajık* Moğolca *asığ* (Lessing, 57a) sözcüğünden geri ödünçlemedir).

asır- değiştirmek; *yürmesin asır-* “melodiyi değiştirmek”, *etikin asır-* “eteği ters-düz etmek (çevirmek)”; *tonnu aşırıp kez-* “elbiseyi ters çevirip giymek”. || Etim.: *as-ır-* ET *aşır-* “aşırarak, geçirmek” ED 265a, Az. *aşır-* “sıçramak, omzuna yüklemek” AzRS 28, Kaz. *asır-* “aşırarak, geçirmek” KazTS 53, Tuv. *ajır-* “geçirmek, aşırarak” TuW 70, Hak. *azır-* “üstünden atmak, üstünden geçirmek” HakTS, Yak. *ahar-* “geçirmek (yazı); çekinmek, kaçınmak” YakRS 50.

asır- aksırmak, hapşırarak; *mła asırti* “çocuk hapşırıldı”. || Etim.: ET *asur-* ED 251a, Kar. *asur-* “aksırmak” DLT I: 178, Hak. *apsır-* “hapşırarak” HakTS 45.

asıra- yetiştirmek; besleyip büyütme; *mal asıra-* “hayvancılıkla uğraşmak”; *mlanı asıro pezitkeş* “çocuğu yetiştirip” || Etim.: Moğ. *asara-* Lesssing 56b. bk. Ayazlı, 2015: 105.

asırlı- görünmek, gözükme; kıvrılmak. || Etim.: *asır-ıl-*

asırla- I devrilmek; değiştirmek. || Etim.: *asır-la-*

asırla- II isyan etmek, ayaklanmak, baş kaldırmak; *sart asırlıp-tro* “Dunganlar isyan etmeye kalkıştılar”; *yağı asırla-* “düşmanları ortaya çıktı, baş kaldırdı”. || Etim.: *asır-la-*

asırlıs- isyan etmek, ayaklanmak, baş kaldırmak || Etim.: *asır-lı-s-*

asırt- aksırtmak; *asırtu-dro* “hapşırıyor” || Etim.: *asır-t-* ET *asurt-* “hapşirtmek” ED 251b, WestY 286, Tuv. *azır-* “hapşirtmek” TuvRS 46, Hak. *apsirt-* “hapşirtmek” HakTS 45, Yak. *itirt-* “hapşirtmek” YakRS 533.

asıru *kün asıru* “gün aşırı” || Etim.: *aş-ır-u* ET *aşru* “çok, fazla” ED 264b, Çağ. *asru* (Kaçalın, 2011: 902), Kıp. *asru* “aşırı, çok fazla” KıpTS 13, Tuv. *ajır* “bir uçtan bir uca” TuvTS 3, Hak. *azıra* “üstünden, üzerinden” HakTS 62, Alt. *ajıra* “vasıtasıyla, üzerinden” AltTS 22, Yak. *ahara* “çok, aşırı” YakRS 50.

askı asılan ve askıda duran her şey || Etim.: *as-kı* ET *asgu* UW 226b-227a, Az. *asgı* “askı, asma” AzRS 21, Tuv. *askı* “asma, askı” TuW 79, Hak. *ashu* “(kazan asılan) çengel; raf” HakTS 53.

asra- yetiştirmek, beslemek, bakmak → *asıra-*

asta- şölen vermek, ağırlamak, yemek içmek, kutlamak, eğlenmek. || Etim.: *as+ta-*, Yak. *astaa-* “hazırlamak, pişirmek” YakRS 49.

astıg erzağı olan, erzaklı || Etim.: *as+tıg* ET *aşlıg* “yiyebilecek” ED 261b, Hak. *astıg* “ekmekli, ekmecli olan” HakTS 54, Tuv. krş. *aştıg-çemniğ* “yemeği ekmeği bol olan kimse” TuvTS 7.

astık suluk (*astıg*) şölen, ziyafet || Etim.: *as+tık su+luk* ET *aşlık* ED “yiyecek; tahıl, hububat” ED 262b, Kar. *aşlık* “aş evi, mutfak, yemeklik” DLT I: 114, Kıp. *aşlık* “buğday” KıpTS 15, Tr. *aşlık*, (ağ.) *aşlık* “buğday” DS 350, (ağ.); YUyg. *aşlık* “tahıl, hububat” YUTS 19; Öz. *aşlık* ÖRL 35; Kry. *aşlık* “çavdar” KKS 47, KzTat. *aşlık* “tahıl, ekin” KzTS 29, Alt. krş. *salıg aş* “buğday” AltRS 36; Yak. *astık* “besleyici, gıdalı” YakRS 49.

aş kevek böcek

aş- açmak, açıklamak; *kemza telik aşkaş* “yuvarlak ekmeğe delik açarak”; *yarlığın aş-* “Tanrının buyruğuyla açıklamak”; *ışt ahsın aşkaş* “köpek ağzını açarak” → *aç-*

aş- acıkmak, karnı aç olmak → *aç-*

aşta- acıkmak; *aştağaş torlağaş, anikanınğa barıp-tro* “Karnı acıktığı için ihtiyar kadına gitti” || Etim.: *aş+ta-*, Tuv. *aşta-* “acıkmak, aç olmak” TuW 80, Hak. *asta-* “acıkmak” HakTS 54, Alt. *aşta-* “acıkmak” AltTS 30.

aştı- açılmak || Etim.: *aş-tı-*

aştıgan kün açılış günü (kapıların) || Etim.: *aş-tı-ğan*

at I isim; *marmi atınga yola tigeatro* “Şaman törenlerinde meşale *yola* olarak adlandırılır”; *kiçig at* “küçük ad, lakap” || Etim.: ET *at* ED 32ab-33a, UW 247a-252b, Kıp. *at* “ad, unvan” KıpTS 15, Hal. *āt* “isim” HalW 79, YUyg. *at* “ad, isim” YUTS 19, Az. *ad* “ad” AzRS 7, Kaz. *at* “isim” KzkTS 54, Kry. *at* “ad” KKS 47, KzTat. *at* “ad” KzTS 29, Tuv. *at* “ad” TuW 80, Hak. *at* “isim” HakTS 54, Alt. *at* “ad” AltTS 30, Yak. *aat* “ad, isim” YakRS 25.

at II at, beygir; *ak at* “beyaz at”; *ezer at* “eyerli at”; *at min-* “ata binmek”. || Etim.: ET *at* ED 33b (2), UW 252b-253b. Kar. *at* “at” DLT I: 16, Çağ. *at* “at, beygir”, Kıp. *at* “at” KıpTS 15, Çuv. *ut* “at”

ÇuvRS 519, YUyg. *at* “at” YUTS 19, Az. *at* “at” AzRS 22, Kaz. *at* “at” KzkTS 54, Kry. *at* “at” KKS 47, KzTat. *at* “at” KzTS 29, Tuv. *a't* “at” TuW 80, Hak. *at* “at” HakTS 54, Alt. *at* “at” AltTS 30, Yak. *at* “at” YakRS 50.

at III (< ant) ant, yemin; *at it-* “ant içmek”; *at idip-tro* “ant içti, yemin etti” || Etim.: *ant* ED 176a, Çağ. *ant* “ant”, Kıp. *ant* “ant, yemin” KıpTS 9, Hal. *a:nd* “yemin” HalW 81, Az. *ant* “ant, yemin” AzRS 17, KzTat. *ant* “ant, yemin” KzTS 26.

at- I (silah) atmak, ateş etmek (tüfekle, yayla); *po at-* “tüfekle ateş etmek”, *men anı atein* “ona ateş ediyorum” || Etim.: *at-* ED 36a-b, UW 254a-b, WestY 287, Kıp. *at-* “ok atmak” KıpTS 15, Çuv. *ut-* “atmak, fırlatmak” ÇuvRS 519, YUyg. *at-* “ateş açmak” YUTS 21, Kaz. *at-* “ateş etmek” KzkTS 54, Kry. *at-* “atmak, fırlatmak” KKS 47, KzTat. *at-* “silahla ateş etmek” KzTS 29, Tuv. *at-* “silah atmak” TuW 80, Hak. *at-* “atmak, ateş etmek” HakTS 54, Alt. *at-* “ateş etmek” AltTS 30, Yak. *it-* “ateş etmek” YakRS 532.

at- II kurmak, düzenlemek || Etim.: Kar. *at-* “atmak” DLT I: 21

at- III (yardımcı eylem) *perevadıptro* (< *perip atıptro*) “verdi”

ata baba; *ata ogul* “baba ve oğul”; *atañ yok bosa* “babam yoksa”. Radloff I, 449. || Etim.: ET *ata* ED 40a-b, Çağ. *ata* “baba, cet”, Kıp. *ata* “baba, ata” KıpTS 15, YUyg. *ata* “ata, baba” YUTS 20, Az. *ata* “baba” AzRS 22, Kaz. *ata* “babanın babası, dede” KzkTS 54, Kry. *ata* “ata, baba, cet” KKS 47, KzTat. *ata* “baba” KzTS 29, Tuv. *ada* “baba” TuW 67, Hak. *ada* “baba” HakTS 26, Alt. *ada* “baba, dede” AltTS 20.

atañ babacığım, babam || Etim.: *ata+ñ* (+ñ 1. Tekil kişi iyelik eki).

atavoga kabilededeki, akrabalardaki küçükler; aynı soydan gelen insan. || Etim.: ET *ata* ED 40a + *voga* (Malov, 1957: 19).

atay: *a.+ım* tatlım, küçüğüm. || Etim.: *atay+ım* (*atey* “küçük”+*ım* 1.tekil kişi iyelik eki) Hak. *adayam* “sevgilim, canım (*çocuk veya hanıma hitap şekli*)” HakTS 27, Alt. *adayım* “erkeklere saygılı hitap şekli” AltTS 21.

atçı at çobanı, seyis || Etim.: *at+çı*, YUyg. *atçı* “atçı, ata bakan seyis” YUTS 20, Az. *atçı* “at ustası kişi” AzRS 23, Kaz. *atşı* “at bakıcısı, seyis” KzkTS 55.

atey şirin, cana yakın; küçük || Etim.: *atay* ET *atay* “küçük, sevimli (çocuklar ve hayvanlar için)” UW 258b, Hak. *aday* “köpek, it” HakTS 27; Alt. *aday* “akrabaların en büyüğü” ATS 21.

atımak serçe parmağı || Etim.: *ati* ~ *atey* “küçük” + *tarmak* “parmak” söz konusu etimoloji için bk. Roos, 2000: 287.

atır- *toğum atır-* doğmak, yeniden doğmak (ölü insanların ruhu için) krş. *altır-* || Etim.: *al-tır-* → *altır-*

atırı alt, aşağı; *tıstan atırınğa yasık kap-tro* “kazanın altında kaldı” krş. *altırı* || Etim.: *alt+garu*

ati torun; küçük; *ati mla* “küçük çocuk” || Etim.: ET *atı* “yeğen; torun” ED 40b, ET *atı* “torun” > Moğ. *açı > *eçi* sözcüğü için bk. Ölmez, 2013: 88-89.

aticis (?) küçücük, küçük || Etim.: *ati+cis* < *ati+cigiz*

atkım ele geçirme, zapt etme || Etim.: *at-kı+m*

attıg atlı, süvari; *attıg kise* “süvari”; Radloff I, 471 || Etim.: *at+tıg* < ET *atlıg* ED 55a, Çağ. *atlıg* “atlı”, Kıp. *atlı* ~ *atlıg* “atlı” KıpTS 15, Az. *atlı* “atlı” AzRS 23, KzTat. *atlı* “atlı” KzTS 30, Hak. *attıg* “atlı, atı olan” HakTS 55, Tuv. *a'ttıg* “atlı, süvari” TuW 81, Alt. *attu* “atlı, binici” AltTS 31, Yak. *attaax* “atlı, süvari” YakRS 52.

atust- ateş etmek. || Etim.: *at-us-t-*, Az. *atış-* “birbirine ateş etmek” AzRS 23, Hak. *atıs-* “birlikte atmak, ateş etmek” HakTS.

atuster- ateş etmek; vurmak, yaralamak || Etim.: *at-us-t-er-*

ava baba (türkülerde), *kız ava* “hanım ya da gelin tarafından akraba” krş. *avan*. Radloff I, 622-631 || Etim.: ET *apa* “ata, ecdat” ED 5 a-b, Li, 1999: 108-109 → Moğ. *aba* “baba” (Lessing, 1960: 2a), YUyg. *apa* “anne” YUTS 14, KzTat. *apa* “abla, yaşça büyük kadın” KzTS 26, Hak. *aba* “baba” HakTS, Tuv. *ava* “anne” TuW 81, Alt. *aba* “baba, anne; büyük kız kardeş; amca” AltTS 19.

avaka saygı değer (yaşlılar için hitap şekli); yaşlı, dede, krş. *avka*. Radloff I, 622-631 || Etim.: Moğ. *abaga* “amca” (Lessing 2) veya *ava+ka* (+*ka* hitap, seslenme eki), WestY 287, Kıp. *abaga* “amca”, Çağ. *abaka* “babanın ağabeyi” (Kaçalın, 2011: 94), Yak. *abaga* “amca” YakRS 27.

avan *gay oşka sen avannın baçıdır!* (Kötü söz, küfür) krş. *ava*, *avan*

avana yaşlı akrabalar *avana dürt* “kayınvalide, kaynana, kayınpeder” || Etim.: *ava+ana*

avan yaşlı akraba (?) krş. *ava*, *avan* || Etim.: *ava+η*

ayka dede, yaşlı → *avaka*.

avu akraba (yaşlı) → *ava*

ay I ünlem üzüntü, endişe, korku, tehlike, uyarı bildiren (çocuklar hatta köpek, öküz, koyun gibi canlılar için) ve sorularla kullanılan ünlem, *Sıkıngе yetkeş, ay tep...* “kapıya yaklaşıp ay diye (bağırıp)”, *ay digen* “düğün şarkısı (gelinin anısına)” || Etim.: ET *ay* (ünlem) ED 265b, Kar. *ay* “hitap edatı” DLT I: 74, Çağ. *ay* “ey (ünlem)”, Kıp. *ay* “ay! (ünlem)” KıpTS 17, Az. *ay* “ay!” AzRS 10, Kaz. *ay* “ay (ünlem)!” KzkTS 29, Kry. *ay* “ey! hey!” KKS 47, KzTat. *ay* “ünlem acı, sızlanma ya da gurur övünç bildiren ünlem” KzTS 31, Hak. *ay* “ünlem ay!” HakTS 57.

ay II ay, kamer (gök cisimi); ay (12 aylık zaman dilimi), Radloff I, 3. || Etim.: ET *ay* ED 265 a-b, UW 281a-285a, WestY 287, Kar. *ay* “ay, kamer; yılın on ikide biri olan zaman” DLT I: 82, Kıp. *ay* “ay, kamer” KıpTS 17, Çuv. *uyāx* “ay, kamer; yılın on ikide biri olan zaman” ÇuvRS 508, YUyg. *ay* “ay” YUTS 23, Az. *ay* “ay, kamer; yılın on ikide biri olan zaman, ay” AzRS 10, Trkm. *ay* “ay”, Kaz. *ay* “ay” KzkTS 29, Kry. *ay* “ay, kamer” KKS 48, KzTat. *ay* “ay, kamer; bir ay” KzTS 31, Hak. *ay* “ay (uydu)” HakTS 57, Tuv. *ay* “ay, kamer” TuW 81, Alt. *ay* “ay” AltTS 30, Yak. *ay* “ay, kamer” YakRS 522.

ay- konuşmak, söylemek (mahkeme veya dava sürecinde, duruşmada, genelde resmi olarak konuşmak); *pekke ayvatkaş* “amire, müdüre söylediğinde” || Etim.: ET *ay-* “söylemek” ED 266, Çağ. *ay-* “söylemek” Kaçalın, 2011: 904, Kıp. *ay-* “demek, söylemek” KıpTS 17, Yak. *ay-* “göstermek; demek, buyurmak, emretmek” YakRs 522.

aya oh!, aman! (türkülerde kullanılan bir ünlem)

ayak kâse, fincan; *ışt ayak* “köpek taşı, çanağı” || Etim.: ET *ayak* ED 270a-b, UW 297a. Kar. *ayak* “kadeh” DLT I: 80, Kıp. *ayak* “kadeh” KıpTS 17, Çağ. *ayak* “kadeh, ayak” Kaçalın, 2011: 904, (ağ.) *ayak* YTS 18; YUyg. *ayak* YUTS 24; Öz. *ayak* UHŞL 14; Kaz. *ayak* “ayak” KzkTS 58, KzTat. *ayak* “kadeh, bardak” KzTS 31, Tuv. *ayak* “fincan, bardak” TuW 81; Hak. *ayah* HakTS 58; Alt. *ayak* “çay fincanı” AltRS 9; Yak. *anax* “kırmız içmek için kullanılan bir buçuk kova hacmindeki kap” Yıldız, 2015, 217-218.

ayak: *per ayak* “10.000” Radloff I, 218.

ayar yavaş; ağır, Radloff I, 211. || Etim.: Moğ. *ayar* Lessing 24a, WestY 288, bk. Ayazlı, 2015: 105.

ayas açık, güzel hava; *ak ayas* “apaydınlık”, krş. Verbitskiy 7 “Ülgen, Altayların dua ve yakarışlarında faydalı bir ruh olarak adlandırılır” || Etim.: ET *ayas* ED 276a, UW *ayaz* 299a-b, Kıp. *ayaz* “açık bulutsuz hava” KıpTS 17, Çuv. *uyar* “açık hava” ÇuvRS 521, YUyg. *ayaz* “soğuk, ayaz” YUTS 24, Az. *ayaz* “ayaz” AzRS 29, Kaz. *ayaz* “ayaz” KzkTS 58, KzTat. *ayaz* “bulutsuz, açık hava” KzTS 31, Tuv. *ayas* TuW, Hak. *ayas* “açık, bulutsuz (hava)” HakTS 58, Alt. *ayas* “açık, parlak” AltTS 31.

ayay türkülerde kullanılan bir ünlem || Etim.: *ay ay*

ayd- → *ayt-*

ayde- sürmek, sürüyü gütmek || Etim.: *ay* “ay (ünlem)”+*de-* “söylemek” (Malov, 1957: 13), Kaz. *ayda-* “hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, yönlendirmek” KzkTS 30

aydın ay, ay ışığı || Etim.: *ay+dın* ET *aydın* ED 268b, UW 299b, WestY 288, Kar. *aydın* “aydın, ay aydınlığı” DLT I: 117, Kıp. *aydın* “ışık, aydınlık, parlak” KıpTS 17, YUyg. *aydın* “ay ışığı” YUTS 24, Az. *aydın* “aydın, aydınlık” AzRS 10, Kaz. *aydın* “aydın, açık, parlak”, KzkTS 30, Tuv. *aydın* “ay ışığı” (TuvRS 47), Alt. *aydın* “ay ışığı” (ATS 31), Yak. *ıytan* “ay ışığı”.

aygşeşer olabilir, mümkün

ayğıcı konuşan, söyleyen kişi (Şamanizmde güneş ve ay hakkında) bk. *ayğıcı* || Etim.: *ay-ğıcı* < ET *ay-gıcı* ED 271a.

ayığ mutluluk; başarı, şans, iyi işaret; kader; *ayığ etkele kelgeş* “kaderini şekillendirmeye gelerek”; “mutlulukla gelerek”; *ayığında per kara dep-tro* “kaderine bir bak dedi” || Etim.: ET *añıg* “kötü; son derece aşırı” ED 182a-b, Kar. *ayıg* “ne iyi, ne fena” yerine kullanılan iyi ve kötüye işret kelimelerde kuvvetlendirme edatı” DLT I: 84, Yak. *ayın* “günah, suç” YakRS 35.

ayığcı kehanette bulunan, kâhin (Şamanizme ait şiirlerde mutluluk veren özel bir Tanrı adı). Uygurların ifadeleriyle “çok bilen, bilgili yaşlı kişi” || Etim.: *ay-ığcı*

ayığcı konuşan, söyleyen kişi (Şaman şiirlerinde ay ve güneş hakkında) bk. *ayğıcı*. || Etim.: *ay-ığcı*

ayık mutluluk; iyi belirti, işaret → *ayığ*

ayıkçı gaupten haber veren, kâhin → *ayığcı*

ayis- birini üst düzeydeki birine şikayet etmek || Etim.: *ay-is-*

ayka yaşlı, dede → *avka*

aylat- gelecekte haber almak, kehanette bulunmak, *aylatpasa ırtın yus* “Eğer herhangi bir kehanette bulunmazsa bu da falın suçudur” || Etim.: Moğ. *aylad-* “bilmek; idrak etmek” Lessing 20b. bk. Ayazlı, 2015: 105.

aylıg hamile, *aylıg bol-* “hamile olmak”. || Etim.: ET *aylıg* ED 272b. Kar. *aylu* “hamile”, Kıp. *aylu* “hamile”, Hak. *aylıg* “hamile, gebe” HakTS 60, Tuv. *aylıg* “aylık” TuvTS 8.

ayo oy! oy! yaşlılar tarafından sıkça kullanılan keyifsizlik ve yorgunluk ifade eden ünlem.

ayt- konuşmak, söylemek. Radloff I, 43 || Etim.: *ayıt-* ED 268b. Çağ. *ayt-* “söylemek” Kaçalın, 2011: 905, Kıp. *ayt-* “söylemek” KıpTS 19, Çuv. *ıyt-* “soru sormak” ÇuvRS 628, YUyg. *éyt-* “demek, söylemek” YUTS 128, Kaz. *ayt-* “demek” KzkTS 32, Kry. *ayıt-* “konuşmak” KKS 48, Hak. *ayt-* “söylemek, sözle bildirmek” HakTS 60, Alt. *ayt-* “söylemek, anlatmak, konuşmak” AltTS 32.

aytan türkülerde geçen anlamsız bir sözdür.

aytın → *aydın*

aytis- → *aytis-*

aytis- birisiyle görüşmek, konuşmak. Radloff I, 13 || Etim.: *ayt-is-*, Hak. *aytis-* “konuşmak, sözleşmek” HakTS 60.

ayuster- konuşmak; sızlanmak, yakınmak. || Etim.: *ay-us-ter-*

az az; *çatan ma az eçip-tro* “çayı da az içti”. Radloff I, 555 || Etim.: ET *az* ED 277a, West Y 288, Kar. *az* “az” DLT I: 75, Çağ. *az*, Kıp. *az* “az” KıpTS 19, Az. *az* “az” AzRS 9, YUyg. *az* YUTS 25, Kaz. *az* “az” KzkTS 27, Kry. *az* “az” KKS 49, KzTat. *az* “az” KzTS 32, Tuv. *az* “az, çok değil” TuW 79, Hak. *as* “az” HakTS 52, Alt. *as* “az” AltTS 29.

az- I miktar olarak azalmak, küçülmek. *kise korkasa everi azgak-tro* “eğer insan korkarsa onun ruhu küçülür” || Etim.:

az- II yolunu kaybetmek, yoluna şaşırarak, Radloff I, 534 || Etim.: ET *az-* “sapıtmak, kötü yola sapmak” ED 279a, Kar. *az-* “azmak, yoldan çıkmak” DLT I: 93, Çağ. *az-*, Kıp. *az-* “azmak” KıpTS 19, Kaz. *az-* “yoldan çıkmak” KzkTS 27, Kry. *az-* “aldanmak, yanılmak” KKS 49, Tuv. *as-* “yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak” TuW 79, Hak. *as-* “yolunu kaybetmek, yoldan sapmak” HakTS 53, Alt. *as-* “yolunu şaşırarak” AltTS 29.

aza- (?) küçülmek, azalmak, *kise azaptırna* “nüfus azaldı”. Radloff I, 557 || Etim.: *az+a-*, WestY 288.

azak ayak; *yiñ azakınta* “en sonunda”; *ışt azak* “harf. it ayağı; Çin Bogdı Hanı’nın imparatorluğu dönemindeki polis memuru” Radloff I, 558, *çot etip-tro anın azakınta at tegipro* “Tanrılara içecek sundular ve sonra at yarışı düzenlediler” || Etim.: ET *adak* ED 45a-b, UW 45b-46b, krş. Çağ. *ayak* “ayak”, Kıp. *ayak* “ayak” KıpTS 17, Çuv. *ura* “ayak” ÇuvRS 514, YUyg. *ayak* “ayak” YUTS 23, Az. *ayag* “ayak” AzRS 28, Kaz. *ayak* “ayak” KzkTS 58, Kry. *ayah* “ayak” KKS 48, KzTat. *ayak* “ayak” KzTS 31, Tuv. *adak* “aşağı, aşağı kısım, son” TuW 67, Hak. *azah* “ayak, pençe; son” HakTS 60, Alt. *ayak* “ayak” AltTS 30, Yak. *atah* “ayak, bacak” YakRS 51.

azaktığ ayaklı; *alt azaktığ çüça* “altı ayaklı askı (vestiyer)” || Etim.: *azak+tığ* ET *adaklıg* ED 48b, YUyg. *ayaklık* “ayaklı” YUTS 24, Az. *ayaklı* “ayaklı” AzRS 29, Hak. *azahtığ* “ayaklı, bacaklı” HakTS 61, Yak. *ataxtaax* “ayaklı, bacaklı” YakRS 51.

azğam hata || Etim.: *az-gan-ım* (Malov, 1957: 12).

azğanak diken adı; biraz dikenli bir bitki adı, Radloff I, 574, *azgan* (İli bölgesi) “çakal eriği çalısı” || Etim.: *az-gan+ak* ET *azgan* “yaban gülü” ED 233b +*ak* (küçültme eki) krş. Tr. (ağ.) *azgan* “dikenli, bol ve ufak sarı çiçekli bir çeşit çalı” DS I: 438, YUyg. *azgan* “yaban gülü” YUTS 26.

Azgaş Kan (Şamanizmde) azı dişiyle tanınmış bir Tanrı adı.

azğır aygır, damızlık erkek at || Etim.: ET *adgır* ED 47b, UW 48b, WestY 288, Kar. *adgır* “aygır” DLT I: 18, Kıp. *aygır* “aygır, damızlık erkek at” KıpTS 18, Çuv. *ayğır* “aygır” ÇuvRS 50¹⁰, YUyg. *aygır* “aygır” YUTS 24, Az. *aygır* “aygır” AzRS 10, Kaz. *ayğır* “aygır” KzkTS 30, KzTat. *aygır* “aygır” KzTS 31, Hak. *ashır* “aygır” HakTS 53, Tuv. *askır* “aygır” TuW 79, Alt. *aygır* “aygır” AltTS 31, Yak. *atur* “aygır” YakRS 53.

azığ diş kökü, köpek dişleri, köpek dişi (fil için). Radloff I, 564 || Etim.: ET *azıg* ED 283a, UW 320, Kar. *azıg* “azı dişi” DLT I: 64, Kıp. *azıg* “azı dişi” KıpTS 19, YUyg. *ezik* “azı dişi” YUTS 129, Az. *azı dişi* “azı dişi” AzRS 23, Kaz. *azu* “azı dişi” KzkTS 28, KzTat. *azav* “azı dişi” KzTS 32, Tuv. *azıg* “azı

¹⁰ ET *-d-* foneminin Çuvaşçada *-r-* olması beklenirdi. Çuvaşçada görülen Tatarcadan ödünçleme olan bu sözcük için bk. Civelek, 2008: 114-115.

dişi" TuW 83, Hak. *azıg* "azı dişi" HakTS 61, Alt. *azu* "köpek dişi" AltTS 32, Yak. *ahu* "azı dişi" YakRS 50.

azıglıg sivri azı dişine sahip; köpek dişli (fil için) ||Etim.: *azıg+lıg* ET *azıglıg* ED 284a, Kar. *azıglıg* "azı dişi belirmiş olan" DLT I: 147, Kıp. *azıglı* "vahşi" KıpTS 20, YUyg. *éziklik* "dişli" YUTS 129, Tuv. *azıglıg* "azı dişli" TuvRS 46, Alt. *azulu* "dişli" AltTS 32, Yak. *ahulaax* "sivri dişli" YakRS 50.

azık yiyecek, gıda; yem → *azuk*

azır- ayırmak; *azırıp kara-* "kitabın sayfalarını çevirerek bakmak" ||Etim.: ET *adır-* ED 66b, Kar. *adır-* "ayırmak" DLT III: 228, Çağ. *ayır-* "ayırmak", Kıp. *ayır-* KıpTS 18, Çuv. *uyār-¹¹* "ayırmak" ÇuvRS 508, YUyg. *ayır-* "ayırmak" YUTS 24, Az. *ayır-* "ayırmak" AzRS 12, Trkm. *ayır-* "ayırmak", Kaz. *ayır-* "ayırmak" KzkTS 33, Kry. *ayır-* "ayırmak" KKS 48, KzTat. *ayır-* "ayırmak" KzTS 31, Tuv. *adır-* "ayırmak" TuW 68, Hak. *azır-* "ayırmak, bölmek" HakTS 62, Alt. *ayır-* "ayırmak" AltTS 32.

azırıl- ayrılmak; *azırılıp-tro* "ayrıldı" ||Etim.: *azır-ıl-* ET *adıl-* ED 68b-69a, Çağ. *ayrıl-*, Kıp. *ayrıl-* KıpTS 18, Kaz. *ayrıl-* "ayrılmak" KzkTS 32, Kry. *ayrıl-* "ayrılmak" KKS 48, KzTat. *ayrıl-* "ayrılmak" KzTS 31, Tuv. krş. *adıl-bas* "ayrılmaz" TuvRS 39, Hak. *azırıl-* "kopmak, bölünmek" HakTS 62, Alt. *ayrıl-* "ayrılmak" AltTS 32.

aztan- salgından, mikroptan korkmak; *ıssıg ağırğan kisege kise aztangaş kelmes mi-dro* "tifolu insanlara mikroptan korktukları için yaklaşmazlar" ||Etim. Hak. *astan-* "hastalıktan sakınmak, hasta olmaktan kaçınmak" HakTS 54.

azuk erzak, azık; bk. *azık*. ||Etim.: ET *azuk* ED 283a, Çağ. *azuk* "azık, yiyecek", Kıp. *azuk* "azık, yiyecek" KıpTS 20, Kaz. *azık* "yiyecek, gıda" KzkTS 29, Kry. *azık* "azık, erzak" KKS 49, KzTat. *azık* "azık" KzTS 32, Hak. *azık* "azık, yiyecek" HakTS 61, Alt. *azık* "azık, yiyecek" AltTS 32, Yak. *ıhık* "yiyecek" YakRS 531.

4. Sonuç

A maddesinde toplam 259 sözcük yer almaktadır. Bu sözcüklerden 18 tanesi Moğolcadan alıntıdır. Moğolcadan alıntı bu sözcükler şöyledir: *açı, açığır, adis, aka, alıs, alva, alvatı, amır, an, aran, arça, arga, argada-, artak, asar, asıra-, ayar, aylat-*. Tibetçeden alıntı 4 sözcük tespit edilmiştir: *a* (*ale'* nin kısaltılmış biçimi), *ale* "işte, öyle, evet, daha", *arkam* "sandık, kutu", *arkan ~ arkan* "Şamanizme ait şiirlerde görülen kırmızı votka". Çoğu Tibetçeden alıntı olan özel adlar (kişi ve yer adları) ise şunlardır: *Agmagna* "Konusmon Agmagna Manjom (Buda adı)", *Amlan kan* "hükümdar adı", *Amsa* "bayan adı", *Alakşanvan* "erkek adı", *Amurun* "erkek adı", *Altamkan* "Şaman Tanrısı", *Altamsa*, *Altamsı* "hikâyede geçen bir kişi adı", *Aramcamba* "Putta tapmayan inancı olmayan bir Uygur ismi", *Ardak* "erkek adı", *Artanğu* "Kuman tapınağının yanındaki yer tapınak", *As saglak* "Peyran tapınağının doğusundaki yer", *Asırma* "Lyanhuas tapınağının yakınındaki Uygur toprağı; yer adı". Çince den alıntı 2 sözcük saptanmıştır: *ağca, altacın*. Bir tane de Arapçadan alıntı bir sözcük tespit edilmiştir: *arakı* "şarap, votka" < Ar. *araki*. Kökeni tespit edilemeyen yalnızca anlamı verilen sözcükler ise şunlardır: *açar ~ arçar: tañ açar* "kabuk", *akana* "eskiden", *ala (alak?)*: *ala kağırmak* "sığ ve düzensiz", *alkkağlı* "kötü bir söz, küfür", *aralçı* "küçük bıçak, hançer", *arambo* "yabani meyveler", *arım* "adım", *aygşeşer* "olabiir, mümkün".

¹¹ Çuvaşçada görülen Tatarcadan ödünçleme olan bu sözcük için bk. Civelek, 2008: 115.

Türk dilleri ile yapılan karşılaştırma sonucunda Sarı Uygurca ile Kuzey ve Güney Sibirya Türk dillerinde 30 tane ortak Türkçe sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen bu temel eylem ve isimler şunlardır: aç-, açt-, açığ, açıt-, agıl, ağır, ağır-, agıs, agrık, al-, ala, alın, alın-, alkış, altı, alton, ana, andan, ara, art-, as, asıru, at "at", at "isim", at-, attığ, ay, ayak, azak, azgır. A maddesinde yer alan sözcüklerin 87 tanesi Hakasçada, 75 tanesi Tuvacada, 69 tanesi Altaycada, 46 tanesi de Yakutçada tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu veri Sarı Uygurcanın Sibirya dillerinden Hakasça ve Tuvacaya olan benzerliğini, yakınlığı da teyit etmektedir. Bütün modern dillerde ya da dil gruplarında kimi ses değişiklikleri ile görülen 36 ortak sözcük¹² saptanmıştır: a, aç-, açt-, açığ, açık, açıt-, ağma-, ağır, ağır-, ak, ak-, aksa-, aksak, agıs, al-, ala, alın-, alkış, altı, altın, andan, ara, arıg, arka, art-, as, as-, at "at", at "isim", attığ "süvari", ay, ayak, azak, azgır, azır-, azuk.

Kaynakça

- Arikoğlu, Ekrem, Klara Kuular (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. 5. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2015). Sarı Uygurcadaki Moğolca Ödünçlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, Cilt: 8, s. 103-111.
- Baskakov, N. A., A.İ. İnkijekova-Grekul (1953). *Hakassko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A., B. A. Karriyev, M. Ya. Hamzayev (1968). *Turkmensko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Civelek, Özlem (2008). Eski Türkçe Çuvaşça Söz Denklikleri 1. Ünlüyle Başlayanlar. *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*. In Memoriam Şinasi Tekin III, Volume: 32/1, Harvard University, s. 107-119.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çulha, Tülay (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri*. İstanbul: Dil ve Edebiyat Dizisi 6.
- Derleme Sözlüğü I* (1963). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen I-V*. Wiesbaden.
- Doerfer, Gerhard, Semih Tezcan (1980). *Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapeşt: Akadémiai Kiadó.
- Ähmädcanov, Ümăr, Burhan İlyazov (1931). *Özbekçä-Rusça Lugat*. Taşkent.
- Goldstein, Melvyn C., Ngawangthondup Narkyid (1999). *English-Tibetan Dictionary of Modern Tibetan*. 3 bs. Dharamsala.
- Gopuri, Gulam (1986). *Uygur Şiviliri Sözlüğü*. Beijing.
- Hamilton, James Russell (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prenses Masalının Uygurcası Kalyanamkara ve Papamkara*. Ankara: Simurg.
- Hüseynov, H., (1941). *Azerbaydjansko-russkiy slovar'*. Baku.
- Kaçalın, Mustafa S. (2011). *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocaman, Ahmet (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç* S. 6. s. 111-113.

¹² Hemen hemen bütün Türk dillerinde ya da dil gruplarında görülen bu sözcükler için bk. Clauson, 1972. Bu sözcükler, Clauson'un sözlüğünde madde başlarının içerisinde S.i.a.m.l.g (Survives in all modern languages, language groups) ifadesi ile gösterilmektedir.

- Koç, Kenan, Aybek Bayniyazov, Vehbi Başkapan (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Li, Yong-Söng (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Ankara.
- Malov, Sergey Yefimoviç (1957). *Yazık jyoltih uygurov: slovar i grammatika*. Alma-Ata.
- Naskali, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, Emine Gürsoy, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç (2000). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, Emir Necipoviç (1993). *Yeni Uygur Türkçesi*. Çev. İktil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen. Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*. Wiesbaden.
- Ölmez, Mehmet (2013). Ermenice Torun'un Türkçesi Var mıydı? *Derin Tarih*. Sayı 15, s. 88-89.
- Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Radloff, Wilhelm, S. Malov (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad: Izdatel'stvo Akademie Nauk SSSR.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Roos, Martina Erica (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Leiden: Rijks Üniversitesi.
- Röhrborn, Klaus (1977-1996). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a -ärñäk 1-6*. Wiesbaden.
- Shaw, Robert Barkley (2014). *Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Çev. Fikret Yıldırım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Skvortsov, M. İ (1982). *Çuvaşla-vıräsla slovar' Çuvaşsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Sleptsov, P. A (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- Tenişev, E. Rahimoviç (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Tulum, Mehmet Mahur, Yusuf Bardak (1993). *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*. İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (1998). (9 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygurca-Henzuçe Luget* (1982). Şincian.
- Verbitskiy, V. İ. (1884). *Slovar' altayskogo i aladagskogo nareçiy tyurkskogo yazıka*. Kazan.
- Yakup, Abdurishid (2002). Old Uyghur lexemes preserved in the Turfan-Qomul dialect of Uyghur: The case of two "Erntesegen" text". *Turkic Languages*. Volume 6, Wiesbaden, s. 81-120.
- Yıldız, Hülya (2015). *Eski Türkçe ile Yakutçanın Sözcüklerinin Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kısaltmalar

ağ.: ağız	Kry.: Karayca
Alt: Altayca	KKS: bk. Çulha, Tülay
AltTS: bk. Naskali, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı	KzkTS: bk. Koç, Kenan
AltRS: bk. Verbitskiy V. I.	Moğ.: Moğolca
Az.: Azerice	OUL: bk. Yakup
AzRS: bk. Hüseyinov H.	ÖTS: bk. Tulum, Mehmet Mahur, Yusuf Bardak
Çağ.: Çağatayca	Öz.: Özbekçe
Çuv.: Çuvaşça	ÖRL: bk. Ähmädcanov, Ümâr, Burhan İlyazov
ÇuvRS: bk. Skvortsov, M. İ	SUyg.: Sarı Uygurca
DLT: <i>Divanü Lûgat-it-Türk</i>	Tib.: Tibetçe
DS: Derleme Sözlüğü	TMEN: Doerfer, Gerhard
ED: bk. Clauson, Gerard	Tr.: Türkçe
ET: Eski Türkçe	Trkm.: Türkmence
EtibD: Goldstein, C. Melvyn	TrkmRS: bk. Baskakov, N. A. 1968
Hak.: Hakaşça	Tuv.: Tuvaca
HakTS: bk. Naskali, Emine Gürsoy ve diğerleri	TuvRS: bk. Tenişev, E. Rahimoviç
HakRS: bk. Baskakov, N. A 1953	TuvTS: bk. Arıkoğlu, Ekrem, Klara Kuular
Hal.: Halaçça	TuW: bk. Ölmez, Mehmet
HalW: Doerfer, Gerhard	UHL: <i>Uygurca-Henzuçe Luget</i>
Kar.: Karahanlı Türkçesi	UŞS: bk. Gopuri, Gulam
Kaz.: Kazakça	WestY: bk. Roos, Martina Erica
KzTat.: Kazan-Tatarcası	Yak.: Yakutça
KzTS: bk. Öner, Mustafa	YakRS: Sleptsov, P. A.
Kıp.: Kıpçak Türkçesi	YUTS: bk. Necip, Emir Necipoviç
KıpTS: bk. Toparlı, Recep	YUyg.: YeniUygurca